

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

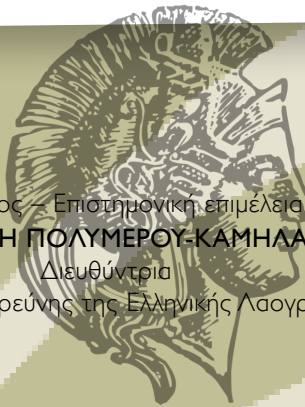
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ - 1Β

μαθαίνω για την ελιά και το λάδι

ΛΟΥΙΖΑ ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Πρόλογος – Επιστημονική επιμέλεια
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ
Διευθύντρια
του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣ ΚΑΜΕΙΡΟΥ ΡΟΔΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΑΠΟΛΛΩΝΩΝ ΡΟΔΟΥ “ΝΕΟΙ ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ”
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΗΜΟΥ ΚΑΜΕΙΡΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2010

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΓΡΑΦΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ - 1Β

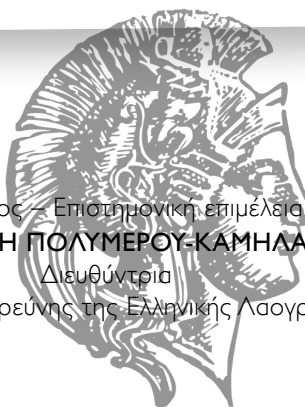
μαθαίνω για την ελιά και το λάδι

ΛΟΥΙΖΑ ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Πρόλογος – Επιστημονική επιμέλεια
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Διευθύντρια
του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λογογραφίας

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣ ΚΑΜΕΙΡΟΥ ΡΟΔΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΑΠΟΛΛΩΝΩΝ ΡΟΔΟΥ “ΝΕΟΙ ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ”
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΗΜΟΥ ΚΑΜΕΙΡΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2010

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΕΡΓΟΥ

Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη

Διευθύντρια του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

ΚΕΙΜΕΝΑ – ΕΡΕΥΝΑ – ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΥΛΗΣ

Λουίζα Καραπιδάκη

Ιστορικός τέχνης-αρχαιολόγος, μόνιμη συνεργάτις
του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μαρία Ανδρουλάκη-Σακαρέλλου

Φιλολόγος-μουσικολόγος, ερευνήτρια
του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

Κλεοπάτρα Φατούρου

Ιστορικός τέχνης, μόνιμη συνεργάτις
του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Θύμιος Πρεσβύτες - Θοδωρής Αναγνωστόπουλος
(PEAK Publishing)

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Μπάξας Α.Ε.

ΑΘΗΝΩΝ

© copyright 2010

Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Ηπίτου 3, 105 57, Αθήνα, τηλ. 210 3664750-2

www.kentrolaografias.gr

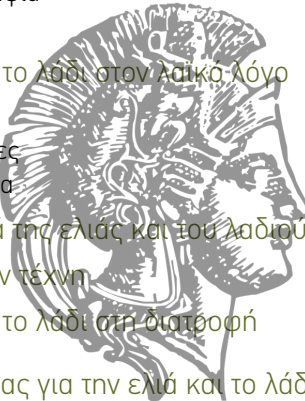
www.academyofathens.gr

e-mail: keel@academyofathens.gr

ISBN: 978-960-404-188-6 [SET]

ISBN: 978-960-404-190-9

<u>7</u>	Πρόλογος
	<i>Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, Διευθύντρια του Κέντρου Λαογραφίας</i>
<u>9</u>	Πρόταση διδακτικής μεθοδολογίας
<u>13</u>	Η ελιά: υλική και άυλη κληρονομιά
<u>14</u>	Εκπαιδευτικές προτάσεις
<u>19</u>	Οδηγίες για την συλλογή λαογραφικής ύλης
<u>20</u>	Η ελιά στην ιστορία και στον μύθο
<u>22</u>	Μαρτυρίες αρχαιολόγων
<u>26</u>	Η ελιά στη λογοτεχνία
<u>26</u>	Πεζογραφία
<u>30</u>	Ποίηση
<u>36</u>	Η ελιά και το λάδι στον λαϊκό λόγο
<u>36</u>	Δίστιχα
<u>39</u>	Παροιμίες
<u>40</u>	Αινίγματα
<u>42</u>	Λαξιλογικά της ελιάς και του λαδιού
<u>48</u>	Η ελιά στην τέχνη
<u>58</u>	Η ελιά και το λάδι στη διατροφή
<u>65</u>	Μαθαίνοντας για την ελιά και το λάδι στον πολιτισμό της Ρόδου
<u>67</u>	Η ιερότητα του δέντρου της ελιάς
<u>71</u>	Η ελιά και το λάδι στα νεότερα έθιμα
<u>71</u>	1. Προσφορές λαδιού και ελαιοδένδρων στην ορθόδοξη χριστιανική λατρεία
<u>72</u>	2. Οι χρήσεις του λαδιού στην καθημερινή πρακτική
<u>72</u>	α. Το λάδι ως θεραπευτικό μέσο
<u>74</u>	β. Το λάδι σε λατρευτικές-θεραπευτικές πρακτικές
<u>76</u>	γ. Το λάδι σε μαγικο-θρησκευτικές θεραπευτικές πρακτικές
<u>78</u>	δ. Τα φύλλα της ελιάς και το λάδι σε μαντικές ενέργειες ή πρακτικές
<u>80</u>	3. Η σχέση του λαδιού με τον θάνατο
<u>82</u>	Η ελιά και το λάδι στη διατροφή της Ρόδου
<u>85</u>	Η χρήση του λαδιού στην οικιακή οικονομία
<u>87</u>	Το λάδι ως οικονομικός παράγοντας
<u>88</u>	Η καλλιέργεια της ελιάς
<u>90</u>	Το λιομάζεμα (ελαιοσυλλογή-συγκομιδή)
<u>94</u>	Η εξαγωγή του λαδιού από τον καρπό
<u>94</u>	1. Στην αρχαιότητα
<u>96</u>	2. Στη νεότερη Ρόδο
<u>106</u>	Η ελαιοπαραγωγή στη σύγχρονη Ρόδο
<u>108</u>	Βιβλιογραφία

AKA HIA

AOHON

Πρόλογος

Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αποτελεί τον Εθνικό Φορέα Τεκμηρίωσης του Λαϊκού Πολιτισμού, την έρευνα και την μελέτη του οποίου προωθεί με τις επιστημονικές καταγραφές, την αρχειοθέτηση (συμβατική και ψηφιακή) και τα δημοσιεύματά του. Ως υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας διατήρησε πάντοτε, από την ίδρυσή του (1918), στενούς δεσμούς με τον χώρο της εκπαίδευσης. Σήμερα με την υποχώρηση των παραδοσιακών κοινωνικών και οικογενειακών δομών και την συνακόλουθη αλλαγή στον χώρο του λαϊκού πολιτισμού, ο ρόλος της εκπαίδευσης και στον τομέα της ενημέρωσης και εμπέδωσης βασικών στοιχείων του πολιτισμού αυτού, είναι σημαντικός και πρέπει να ενισχυθεί. Για τον σκοπό αυτό το Κέντρο Λαογραφίας, στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του, έχει εντάξει, με ιδιαίτερη έμφαση, τον σχεδιασμό και την υλοποίηση θεματικών εκπαιδευτικών εφαρμογών οι οποίες, προσαρμοσμένες στις απαιτήσεις και την ύλη του σχολείου και βασισμένες στο πλούσιο αρχειακό υλικό του και την εμπειρία των ερευνητών του, σε συνεργασία με μάχιμους εκπαιδευτικούς, θα αναπληρώσουν τις βιωματικές μέχρι πρόσφατα γνώσεις και εμπειρίες των μαθητών στα σχετικά θέματα.

Με απόφαση της Εφορευτικής Επιτροπής του Κέντρου Λαογραφίας, μετά από εισήγηση της υπογράφουσας, εγκαινιάστηκε ειδική σειρά στις εκδόσεις του με τίτλο «Εκπαιδευτικά Προγράμματα», η οποία θα φιλοξενεί θέματα, τα οποία έχει επεξεργασθεί επιστημονικά το Κέντρο Λαογραφίας και τα οποία θα απευθύνονται στον εκπαιδευτικό κόσμο (μαθητές και διδάσκοντες) με την μορφή εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Η άρτια γνώση του αντικειμένου, η διεπιστημονική προσέγγιση, η εικαστική αντίληψη και η εκπαιδευτική εμπειρία είναι τα βασικά κριτήρια των προγραμμάτων αυτών προκειμένου να δώσουν στον μαθητή /σπουδαστή εργαλεία εργασίας και εμπέδωσης θεμάτων σχετικών με τον λαϊκό πολιτισμό και την θεωρητική υποστήριξη στον εκπαιδευτικό. Η επιλογή των θεμάτων γίνεται σύμφωνα με τις ανάγκες υποστήριξης της διδασκαλίας στα σχολεία (διδασκτέα ύλη, σχολικά εγχειρίδια) αλλά και τις ανάγκες της σχολικής κοινότητας κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους για ελεύθερες ή προγραμματισμένες εκδηλώσεις (σχολικές γιορτές, εθνικές επέτειοι, επισκέψεις χώρων κ. ά.). Βεβαίως ορισμένα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα έχουν επιλεγεί με βάση τη σπουδαιότητά τους για την ενημέρωση των νέων και την προβολή βασικών θεμάτων του λαϊκού πολιτισμού, εφ' όσον το βιωματικό πέρασμά τους από γενιά σε γενιά έχει ατονίσει.

Η διατροφή, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί στην παραδοσιακή της μορφή, και προς την οποία, αφού εγκαταλείφθηκε, επανέρχεται η σύγχρονη διατροφολογία, ο μύθος, το παραμύθι και ο παροιμιακός λόγος, η μουσική και ο χορός, οι βασικές αρχές που διέπουν τις παραδοσιακές συμβιωτικές κοινωνίες αποτελούν μερικά από τα θέματα που θα εμπλουτίσουν τη νέα σειρά του Κέντρου Λαογραφίας.

Η ελιά και τα προϊόντα της, αποτελούν για το Κέντρο Λαογραφίας ένα ιδιαίτερα σημαντικό θέμα, στο πλαίσιο των ενδιαφερόντων του για την έρευνα, μελέτη και προβολή της παραδοσιακής διατροφής, για την οποία διαθέτει πλουσιότατη βάση

Μνημειακή ελιά
με μεγάλη εσωτερική
σπηλαιώση στο χωριό
Απόλλωνα Ρόδου,
φωτ. Σάββα Πίσσα.

δεδομένων, δημιουργημένη πολύ πριν γίνουν του συρμού οι ιδέες για οικολογικές καλλιέργειες και υγιεινή διατροφή.

Έτσι για την ελιά και το λάδι ήδη από το 1998 με δύο διεθνή συνέδρια, των οποίων κυκλοφορήθηκαν τα Πρακτικά, δημιούργησε την υποδομή για την έκθεση "Ελαίας Εγκώμιον", η οποία από την Ακαδημία Αθηνών, το 2004, ταξίδεψε στην Ελλάδα (Λάρισα, Βόλο, Περιστέρι Αττικής, Δελφούς, Ολυμπία) και στο μέγαρο του ΟΗΕ στη Ν. Υόρκη κατά τη διάρκεια της ελληνικής προεδρίας στο Συμβούλιο Ασφαλείας (2006). Την έκθεση συνοδεύουν αναλυτικός Οδηγός και έκδοση με τίτλο "Ωδή στην Ελιά" στην ελληνική και αγγλική, την οποία έχει εντάξει στις εκδόσεις του το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων (3η έκδοση). Με την εμπειρία που συγκέντρωσε για το θέμα της ελιάς και των προϊόντων της το Κέντρο Λαογραφίας βρέθηκε έτοιμο να ανταποκριθεί στην πρόταση του Πολιτιστικού Ομίλου Απολλώνων Ρόδου «Νέοι Ορίζοντες» ο οποίος είχε την πρωτοβουλία να προτείνει την έκδοση του εκπαιδευτικού προγράμματος. Η πολυετής επιτόπια έρευνα στη Ρόδο της ερευνήτριας Μαρίας Ανδρουλάκη και η επίσης εξαιρετικά μεγάλη εμπειρία της ιστορικού τέχνης και μόνης συνεργάτριας του Κέντρου Λουίζας Καραπιδάκη στο θέμα της ελιάς έδωσαν τη δυνατότητα για την δημιουργία του έργου, με την οικονομική στήριξη του Δήμου Καμείρου, μέσω της δημοτικής Βιβλιοθήκης του.

Βεβαίως παράλληλα προετοιμάζεται από το Κέντρο Λαογραφίας, η έκδοση εκπαιδευτικού προγράμματος με γενικό τίτλο «Αφήγηση, τραγούδι, μουσική, χορός» με πολυμεσικές πηγές από το πλούσιο Αρχείο του και επεξηγηματικά κείμενα για πολλαπλές δημιουργικές δραστηριότητες.

Αικατερίνη Πολυμέρου - Καμπλάκη
Διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών

Πρόταση διδακτικής μεθοδολογίας

Το πόνημα που ακολουθεί, δεν συνιστά ένα απλό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, αλλά πρόταση διδακτικής μεθοδολογίας. Με κεντρικό σημείο αναφοράς τον πολιτισμό της ελιάς, επιλέξαμε επιμέρους θεματικές ενότητες, με στόχο να ευαισθητοποιήσουμε τους εκπαιδευτικούς αλλά και τους εκπαιδευόμενους σε θέματα, που προκύπτουν από την πολυθεματική διδασκαλία και μελέτη του ιερού, ιστορικού, συμβολικού και πολλαπλά πολύτιμου δέντρου της ελιάς. Με τη βοήθεια της δοκιμασμένης παιδαγωγικής διαδικασίας και με τρόπο που να αγγίζει τη φαντασία και την ευαισθησία των παιδιών, επιχειρούμε να μεταδώσουμε γνώσεις και να καλλιεργήσουμε την αισθητική, ενεργοποιώντας τη φαντασία και βοηθώντας τα παιδιά να ανακαλύψουν δεξιότητες και να ασκήσουν τις ικανότητες τους μέσα από την παρατήρηση, το παιχνίδι, την έρευνα και την κατανόηση του περιβάλλοντός τους.

Η ύλη του παρόντος εκπαιδευτικού προγράμματος κωδικοποιείται σε σαφείς θεματικούς άξονες, μέσα από τους οποίους τεκμηριώνονται όλα τα ζητήματα που συνδέονται με την ελιά και το λάδι και την παρουσία τους στη ζωή των ανθρώπων. Πολλά θέματα αφορούν τη διδακτέα ύλη του σχολείου, όπως είναι η μυθολογία και τα ομηρικά έπη, άλλα συνδέονται με το περιβάλλον, την τέχνη, τη λογογραφία, ενώ άλλα αφορούν καθημερινά και οικεία θέματα, όπως είναι οι παραδοσιακές διατροφικές συνήθειες, που σήμερα μπαίνουν στο περιθώριο. Επιδιώκουμε να εφοδιάσουμε τον εκπαιδευτικό με έτοιμες και τεκμηριωμένες πληροφορίες (εικόνες, ιδέες), εκπαιδευτικές προτάσεις (θεματικές προεκτάσεις, δραστηριότητες) και πλούσια βιβλιογραφία, ώστε να μπορεί με ευελιξία να προσαρμόζει τη διδασκαλία του, ανάλογα με την ηλικία των παιδιών και τις εκάστοτε ανάγκες και δυνατότητες της τάξης.

Σκοπός μας είναι να εξοικειωθούν τα παιδιά με την παραδοσιακή τεχνολογία, τη βιομηχανική αρχαιολογία και με σύγχρονα ζητήματα και προβληματισμούς, όπως είναι η οικονομία, η προστασία του φυσικού και τεχνητού περιβάλλοντος, η διατροφή, η οικολογία και μέσα από αυτά να γνωρίσουν καλύτερα τον τόπο τους. Έτσι θα αναπτύξουν σεβασμό σε ό,τι συνδέεται με την πολιτιστική τους κληρονομιά, θα εξοικειωθούν με συμβολισμούς, θα κατανοούν συνήθειες και αντιλήψεις και συνδυάζοντας την πολιτισμική εμπειρία με τη γνώση των σύγχρονων τεχνολογιών θα δομήσουν με αυτοπεποίθηση την ταυτότητά τους, έχοντας επίγνωση και των ιδιαίτερων πολιτισμικών γνωρισμάτων του τόπου τους.

Σ' αυτό το πλαίσιο η δημιουργία ενός εκπαιδευτικού προγράμματος για την ελιά διευκολύνει τη μεταβίβαση πολιτισμικών στοιχείων μέσω της διδασκαλίας. Γιατί η ελιά είναι ένα σύμβολο που μας ταξιδεύει στους αιώνες, στον μύθο και στην ιστορία, στην πρακτική και στην τέχνη, στην τελετουργία και στην καθημερινότητα, στο ιερό και στο κοσμικό. Συνδεόμενη τόσο με το παρελθόν όσο και με το παρόν μετέχει στην ουσία της παράδοσης, καθώς τα φύλλα της ή το λάδι της εντοπίζονται σε πολλά δρώμενα και έθιμα του κύκλου της ζωής και του χρόνου.

Η πολυπλοκότητα του θέματος της ελιάς παρέχει τη δυνατότητα διεξαγωγής ποικίλων εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δραστηριοτήτων σε θέματα περιβαλλοντικά, πολιτιστικά, καλλιτεχνικά, γλωσσικά, λαογραφικά, ζητήματα γενικών γνώσεων, οικιακής οικονομίας. Μεγάλο μέρος των εκπαιδευτικών προτάσεων έχει ήδη πραγματοποιηθεί με την ευκαιρία των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που έχουν εκπονηθεί κατά τη διάρκεια της έκθεσης «Ελαίος εγκώμιον» του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, που αρχικά πραγματοποιήθηκε στο Μέγαρο της Ακαδημίας Αθηνών. Η έκθεση επαναλήφθηκε στον δήμο Περιστερίου, στον Βόλο, στο Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, στη Δημοτική Πινακοθήκη Λάρισας- Μουσείο Γ. Κατσίγρα, στο κτήριο του ΟΗΕ στη Νέα Υόρκη και στην Αρχαία Ολυμπία αποδεικνύοντας, έτσι το ενδιαφέρον του Κέντρου Λαογραφίας, όχι απλά για το θέμα της ελιάς, αλλά για τη διάδοση ενός πολλαπλά σημαντικού τμήματος της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου μας. Από αυτή την άποψη το παρόν εκπαιδευτικό πρόγραμμα συμπληρώνει τη μακροχρόνια ενασχόληση του Κέντρου Λαογραφίας με το θέμα της ελιάς και προσεγγίζοντας ένα πολύ σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού, που είναι οι μαθητές, επιδιώκει να τους μυήσει σε ένα χώρο οικείο μεν, αλλά άγνωστο στις λεπτομέρειές του.

Προσπαθήσαμε να προσεγγίσουμε τα ζητήματα της ελιάς μέσα από τη βιωματική σχέση των ανθρώπων με την ελιά και το λάδι, δίνοντας έμφαση στον ανθρώπινο παράγοντα. Έτσι εντάξαμε ένα μέρος του προγράμματος σε συγκεκριμένο περιβάλλον. Επιλέξαμε το νησί της Ρόδου και δημιουργήσαμε ένα πρόγραμμα βασισμένο στα έθιμα του νησιού, στις πεποιθήσεις των κατοίκων του, σε βιωμένες πρακτικές και τελετουργίες και στην τεχνολογία εξαγωγής του λαδιού με επίκεντρο τα παραδοσιακά ελαιοτριβεία του νησιού.

Με αυτό το τμήμα του εκπαιδευτικού προγράμματος προβάλλεται μία πλευρά του αγροτικού βίου της Ρόδου, αλλά και η πολιτιστική της κληρονομιά, που συνδέεται με τον άνθρωπο ως παραγωγό και χρήστη των προϊόντων της ελιάς. Τα δεδομένα, οι ενότητες, οι ερωτήσεις και οι απαντήσεις στηρίζονται στην επιτόπια έρευνα που διεξήγαγε στη Ρόδο επί πολλά έτη, η ερευνήτρια του Κέντρου Λαογραφίας Μαρία Ανδρουλάκη, η οποία για τις ανάγκες του προγράμματος συνέταξε και επεξεργάστηκε ιδιαίτερο τόμο με θέμα *Η ελιά στον πολιτισμό της Ρόδου*. Το βιβλίο αυτό, που συνοδεύει την παρούσα εκπαιδευτική πρόταση, μπορεί να χρησιμεύσει ως βασικό εγχειρίδιο για τον εκπαιδευτικό κατά την εφαρμογή του προγράμματος στη σχολική τάξη.

Με την παρούσα έκδοση που προσεγγίζει το θέμα της ελιάς σε όλες τις πιθανές του εκφάνσεις παραδίδουμε στους εκπαιδευτικούς ένα ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό εργαλείο, το οποίο θα μπορεί να λειτουργήσει ως μία χαρακτηριστική μελέτη περίπτωσης (case study) και με μικρές αλλαγές να προσαρμόζεται σε όλες τις περιοχές της χώρας.

Ευχαριστώ τη Διευθύντρια του Κέντρου Λαογραφίας Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμπλάκη, που μου εμπιστεύθηκε την υλοποίηση του προγράμματος και το παρακολούθησε υπεύθυνα και με γνώση σε βάθος του θέματος σε όλα τα στάδια

του. Αξιοποιώντας τη γνώση και την εμπειρία που αποκτήθηκε από μία σειρά δραστηριοτήτων του Κέντρου, όπως εκδόσεις, συνέδρια, εκθέσεις, ερευνητικά και εκπαιδευτικά προγράμματα και από τη δημιουργία του Μουσείου της Ελιάς στα Καψαλιανά Αρκαδίου Κρήτης, η παρούσα έκδοση προσφέρεται στην εκπαιδευτική κοινότητα για να εξυπηρετήσει συγκεκριμένους στόχους της εκπαιδευτικής πράξης βασισμένους σε πολιτισμικά κριτήρια.

Ευχαριστώ την Εκπαιδευτικό Φωτεινή Διαμάντη για την υπομονή της να διεξέλθει τα δοκίμια και για τις εύστοχες παρεμβάσεις και υποδείξεις της.

Τέλος, θερμές ευχαριστίες οφείλω στη φίλη και συνάδελφο στο Κέντρο Λαογραφίας, ερευνήτρια Μαρία Ανδρουλάκη για την άψογη συνεργασία μας σε όλα τα στάδια διαμόρφωσης και επεξεργασίας του παρόντος προγράμματος.

Λ. Κ.

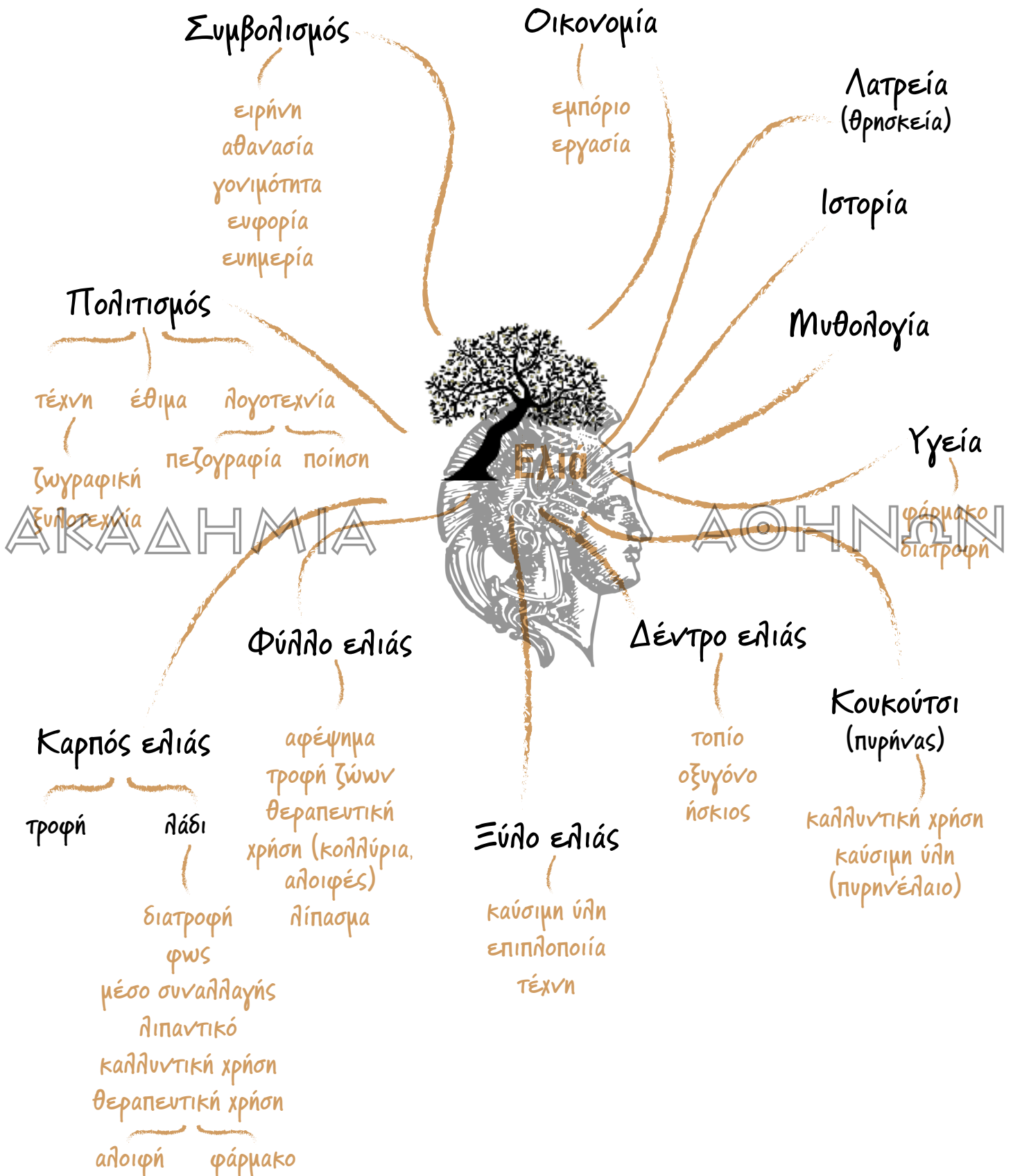
Τονίο,
φωτ. Περικλή Αντωνίου, 2003.

Χορός, μικτή τεχνική, Χρύσα Βέργη, 1992
(συλλογή Στ. Μπεργελέ).

Η ελιά: υλική και άυλη κληρονομιά

Εκπαιδευτικές Προτάσεις

Εκπαιδευτικές δραστηριότητες

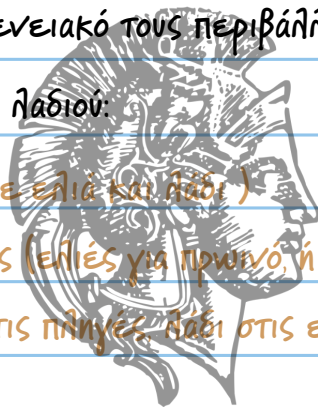
Συλλογή υλικού, παιχνίδι λέξεων, δημιουργία λεξικού, καλλιτεχνικές δραστηριότητες

Στάδια εργασίας:

Α. Δημιουργία ομάδων εργασίας, επιλογή θεμάτων και υποθεμάτων, καταμερισμός εργασιών, στόχος των εργασιών

Η τάξη χωρίζεται σε ομάδες και τα μέλη κάθε ομάδας συλλέγουν προφορικές μαρτυρίες από το φιλικό και οικογενειακό τους περιβάλλον σχετικά με τη χρήση και την παρουσία της ελιάς και του λαδιού:

- στην κουζίνα (συνταγές με ελιά και λάδι)
- στις διατροφικές συνήθειες (ελιές για πρωινό, ή λάδι στο ψωμί για βραδινό)
- στη λαϊκή ιατρική (λάδι στις πρήξεις, λάδι στις εντριβές)
- σε δίστιχα
- σε παραμύθια και άλλες διηγήσεις
- σε παραδόσεις
- σε τοπωνύμια
- σε μύθους
- σε τραγούδια
- σε αινίγματα

Β. Υλοποίηση στόχων: επεξεργασία υλικού, παρουσίαση εργασιών.

Οι ομάδες παρουσιάζουν κατά ενότητες τις πληροφορίες που συνέλεξαν.

Τ. Παιχνίδι λέξεων

Τα παιδιά βρίσκουν λέξεις-κλειδιά, τις γράφουν στον πίνακα ανακοινώσεων της τάξης και με τη βοήθεια του δασκάλου παίζουν ένα παιχνίδι λέξεων. Για παράδειγμα με πρώτη λέξη την ελιά, γράφουν ποια λέξη έρχεται στο μυαλό που να συνδέεται με την προηγούμενη:

ΕΛΙΑ:

ελαιοτριβείο

λάδι

λιόψωμο

ελιές

λιομάζωμα

λιόφυτο

δέντρο

κοφίνια

καρπός

πυρήνας...

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Μην ξεχνάμε ότι

το παιχνίδι των λέξεων ασκεί μια γοητεία αιώνων και παραμένει ένα ασυναγώνιστο εκπαιδευτικό εργαλείο για την ανάπτυξη της σκέψης, τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου, την εμπέδωση εννοιών, τη διεύρυνση των ενδιαφερόντων.

Δ. Παρουσίαση ενός θέματος σχετικού με την ελιά στην τάξη με διάφορους τρόπους και μέσα (πόστερ, φωτογραφίες, βίντεο, κατασκευές, μουσική επένδυση, προσομοίωση ρόλων με μικρά θεατρικά δρώμενα...)

Κάθε ομάδα αναφέρει για παράδειγμα τις ποικίλες εφαρμογές των παραγώγων του δέντρου (ξύλο, ελιά, λάδι, κουκούτσι...)

- Ξύλο της ελιάς (εργαλεία, έπιπλα, σκεύη, γλυπτά, θέρμανση, μουσικά όργανα...)
- Λάδι (διατροφή, θεραπευτική και καλλυντική χρήση, λιπαντικό...)
- Κουκούτσι (καύσιμη ύλη, πυρηνέλαιο, καλλυντική ή φαρμακευτική χρήση...)

Μια ομάδα αναλαμβάνει να γράφει έναν διάλογο μεταξύ των παραγώγων της ελιάς.

Για παράδειγμα:

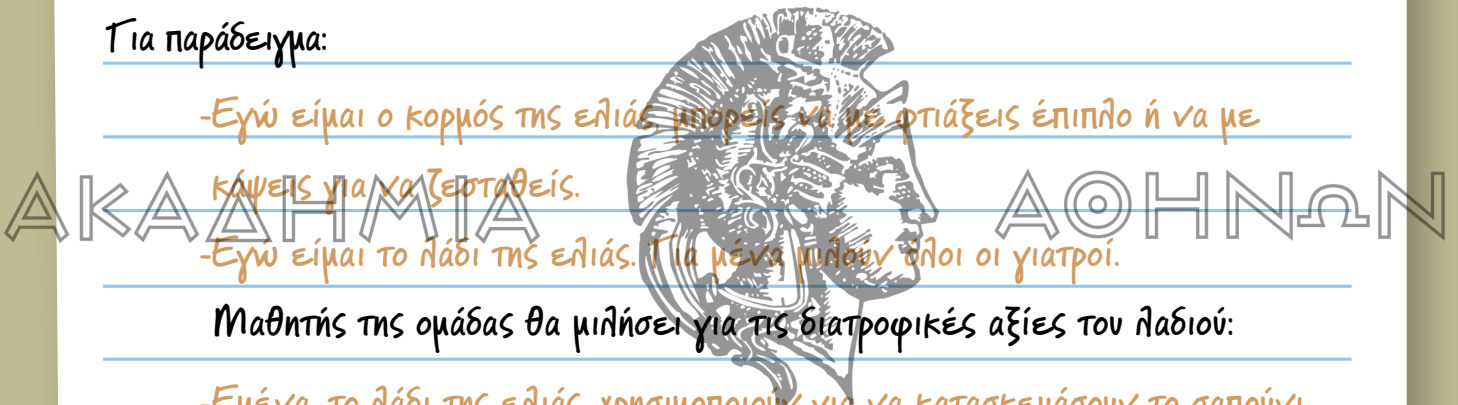
-Εγώ είμαι ο κορμός της ελιάς, μπορείς να με φτιάξεις έπιπλο ή να με κάψεις για καζεσταθείς.

-Εγώ είμαι το λάδι της ελιάς. Για μένα μιλούν όλοι οι γιατροί.

Μαθητής της ομάδας θα μιλήσει για τις διατροφικές αξίες του λαδιού:

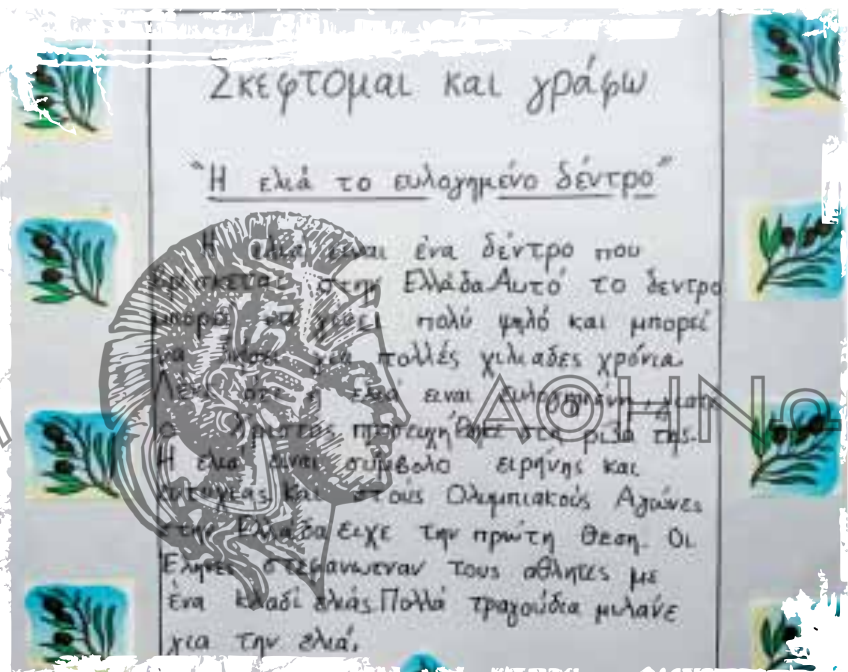
-Εμένα, το λάδι της ελιάς, χρησιμοποιούν για να κατασκευάσουν το σαπούνι.

Άλλος μαθητής της ομάδας, αναλαμβάνει να μιλήσει για το σαπούνι της ελιάς

Παρασκευή σαπουνιού από λάδι ελιάς, φωτ. Ελένης-Φαίης Σταμάτη, Μηλιές Πηλίου 1986.

Ε. Μπορούν τα παιδιά να γράψουν ένα κείμενο με τον γενικό τίτλο «Η ελιά», χρησιμοποιώντας ιδέες και από τις ενότητες που προηγήθηκαν.

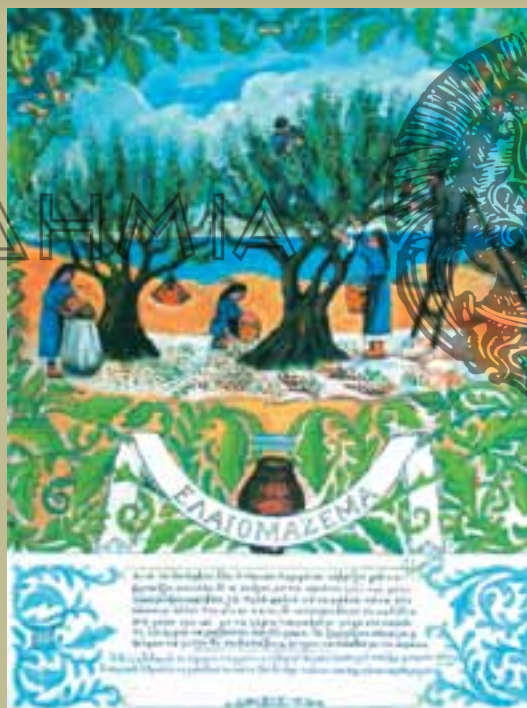
Έκθεση μαθητή στο ημερήσιο
ελληνορθόδοξο κολλέγιο
Άγιος Σπυρίδων στο Σίδνεϋ Αυστραλίας,
φωτ. Βασιλικής Χρυσανθοπούλου, 2007.

ΣΤ. Οι μαθητές μπορούν να παίξουν το παιχνίδι «Μικροί Ηαογράφοι».

1. Επιλέγουν κατάλληλα πρόσωπα όπως ελαιοπαραγωγό, ιδιοκτήτη ελαιοτριβείου, ανθρώπους που έχουν μαζέψει ελιές κ.λπ.
2. Ορίζουν τις ερωτήσεις της συνέντευξης
3. Καταγράφουν τις εμπειρίες τους (εύκολη πρόσβαση, δύσκολη επικοινωνία...)
4. Επεξεργάζονται το υλικό των συνεντεύξεων και το ταξινομούν για να το παρουσιάσουν στην τάξη.

Η βιωματική αυτή εμπειρία τους δίνει τη δυνατότητα να επικοινωνούν, να επιλέγουν και να ταξινομούν τις πληροφορίες, να μαθαίνουν και να διαδίδουν τη γνώση τους.

Ελαιομάζεμα στην Όλυμπο Καρπάθου, ακρυλικό σε μουσαμά, Βασίλης Ν. Χατζηβασίλης (1918-2005), Ρόδος 1999.

Ζ. Δημιουργία ενός λεξικού της ελιάς

Αφού οι μαθητές συλλέξουν προφορικές μαρτυρίες για την καλλιέργεια, το μάζεμα της ελιάς, τις εργασίες στο ελαιοτριβείο, να συντάξουν ένα λεξικό. Για παράδειγμα να καταγράψουν λέξεις που συγκέντρωσαν όπως λιοτρίβι, μύλος, μαζώχτρα κ.λπ. με τις αντίστοιχες επεξηγήσεις, ώστε να δημιουργηθεί ένα αλφαβητικό θεματικό ευρετήριο.

Οδηγίες για την συλλογή λαογραφικής ύλης

Για την κατάρτιση ερωτηματολογίου προκειμένου να διευκολυνθεί η συνέντευξη προ-
τείνονται με συνοπτικό τρόπο τα πιο κάτω θέματα από το βιβλίο:

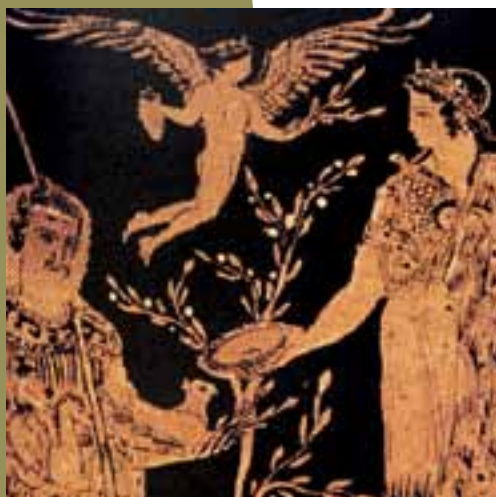
Στεφ. Δ. Ήμελλος – Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμνηλάκη, *Παραδοσιακός υλικός βίος
του ελληνικού λαού. Ερωτηματολόγιο*, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου
Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 17, Αθήνα 1983, σ. 58 και 122-129:

1. Ο ελαιώνας (λιόφυτο, ελαιοπερίβολο, λιοστάσι, λιοτόπι, λιούρι). Πού βρίσκεται (κο-
ντά στον οικισμό;) Πώς κατανέμονται τα ελαιόδενδρα στον ελαιώνα; Είδη ελαιοδέν-
δρων ανάλογα με την ποικιλία (δαφνολιά, δρούπα, κορωνιά, καρυδολιά, ψιλολιά),
το είδος του καρπού (θρούμπες, ασκούδες, ασπρολιές, βρώσιμες) ανάλογα με την
ηλικία (αμπολιά, μουρέλο, γεροντολιά), ανάλογα με το φύτεμα, το κλάδεμα, τον
εμβολιασμό (γροθάρι, κότσινας, κουρουπάδα, φιντάνα, φτελογιά). Μέρη της ελιάς
(αροδαμός, γροθί, θαλλί, λιόφυλλα, λουμάκι, σκουδί, λιόκλαρα, σταυρός).
2. Φύτευση. Πότε γίνεται. Σχετικές προλήψεις. Τρόπος φύτευσης (με μασχεύματα, μετα-
φορά και μεταφύτευση άγριων δένδρων). Περιποίηση (καθάρισμα, σκάψιμο, λίπαν-
ση, κλάδεμα). Πότε και με ποιον τρόπο εμβολιάζουν (φυλλιάζουν, μπολιάζουν, κε-
ντρίζουν) τις ελιές. Ασθένειες (δάκος, ελιόδακρο, κόμποι, λεκάνια, ξίνισμα, παμπάκι).
Πότε εμφανίζεται κάθε ασθένεια, συμπτώματα και καταπολέμησή της. Η συγκομιδή
του ελαιοκάρπου. Πότε αρχίζει, πόσο διαρκεί και με ποιο τρόπο γίνεται; Πώς λέγεται
η εσοδεία (βεντέμα, μαζούλι, λαδιά, σοδεία, ανέσοδη, μισολαδιά, μισοβεδέμα).
3. Ονομασίες του ελαιοτριβείου (αλετριγουδεϊό, αλετρουβειό, βίδα, λαδαρειό, λιόμυλος,
μυχανή, φάμπρικα). Υπάρχει ελαιοτριβείο σε κάθε χωριό; Σε αντίθετη περίπτωση πώς
εξυπηρετούνται οι κάτοικοι; Ποια είναι η θέση του ελαιοτριβείου στον οικισμό (κοντά
σε ρέμα για να φεύγουν τα νερά ή πού αλλού); Σε ποιον ανήκε το ελαιοτριβείο. Τύποι
ελαιοτριβείων: ξύλινο, σιδερένιο, υδραυλικό ελαιοπιεστήριο. Μέρη του ελαιοτριβεί-
ου (αδράχτι, αλώνι, δίστυλο, αργάτης, ζυγός, καμίνι, κύλινδρο, μαναβέλα, πλακωτή).
Όργανα και σκεύη του ελαιοτριβείου. Εργάτες του ελαιοτριβείου (αλετρουβιάρης, λι-
τρουβάρης, ντρουβάρης, μυλωνάς, φαμπρικάρης). Προστασία του ελαιοκάρπου από
το σάπισμα μέχρι να αλεσθεί. Λειτουργία του ελαιοτριβείου. Λεπτομερής αναφορά
στα στάδια της ελαιοπαραγωγής (πολτοποίηση του καρπού, συμπίεση, εξαγωγή του
λαδιού). Μέτρηση του λαδιού (με δοχεία πήλινα ή μεταλλικά, ονομασία και χωρητι-
κότητα αυτών). Δικαιώματα του ελαιοπιεστήριου και των εργατών. Πώς καταβαλλό-
ταν η αμοιβή τους; Μεταφορά του λαδιού στα σπίτια, δοχεία μεταφοράς και αποθή-
κευσης (κάδη, λαδοπίθαρo, λαδοκουρούπα). Είδη λαδιού (αγουρόλαδο, αθέρμιστο,
λαμπάντε, μερκαντίλι, ντρουβίσιo τσαγγό, φέτσα, ωρμόλαδο).
4. Κατανάλωση του λαδιού. Οι ελιές ως κύρια τροφή ή ως συμπλήρωμα, είδη ελιών, τρό-
ποι συντήρησης αυτών. Οι χρήσεις του ελαιοπυρήνα (καύσιμη ύλη, τροφή ζώων).
5. Προλήψεις και δεισιδαιμονίες για το πρώτο λάδι. Η χρησιμοποίηση του λαδιού ως
θεραπευτικού μέσου (εντριβές, αλοιφές), χρησιμοποίησή του για το άναμμα του
καντηλιού, δοξασίες για την ιερότητα του λαδιού, σχετικές αντιλήψεις, ενέργειες,
προλήψεις δεισιδαιμονίες, παραδόσεις, παροιμίες κ.ά.

Το βιβλίο
μπορούν τα παιδιά
να εντοπίσουν
στην ιστοσελίδα του
Κέντρου
Λαογραφίας:
[http://www.
kentrolaografias.gr](http://www.kentrolaografias.gr)

Η ελιά στην ιστορία και στον μύθο

Η Αθηνά, εικονίζεται με το δέντρο, που χάρισε στους Αθηναίους, όταν διεκδικούσε την κυριότητα της Αθήνας από τον Ποσειδώνα. Ερυθρόμορφη πελίκη. Γύρω στο 480 π. Χ. (Λούβρο).

Η θεά Αθηνά

- έδωσε μια με το πόδι της ... και σε μια στιγμή ξεπρόβαλε η ευλογημένη ελιά, η πρώτη ελιά του κόσμου! Και οι θεοί δίνουν τη νίκη στην Αθηνά, που χαρίζει στην πολιτεία και το όνομά της. Την ελιά της Ακρόπολης δεν μπορούσε κανένας να την καταστρέψει. Όταν στα 480 π.Χ. οι Πέρσες κυρίεψαν την Ακρόπολη και έκαψαν την ελιά, την άλλη κιόλας μέρα βρήκαν το ιερό δέντρο να έχει ξεπετάξει καινούριο βλαστάρι, δυο πήχες μεγάλο*
- σύμφωνα με την παράδοση δίδαξε στους ανθρώπους την καλλιέργεια της ελιάς

Ο ομηρικός ήρωας Οδυσσέας

- λάξευσε το νυφικό του κρεβάτι σε ένα γέρικο κορμό ελιάς
- αλείφτηκε με λάδι πριν παρουσιαστεί στη βασίλισσα των Φαιάκων

Ο Κουρήτης Ηρακλής

- φύτεψε την πρώτη αγριελιά
- κοιμόταν πάνω σε στρώμα φύλλων αγριελιάς
- διέδωσε την ελιά στην Ελλάδα

Ο Αρισταίος

- μετέτρεψε τις αγριελιές σε καρποφόρες ελιές στη Μεσόγειο
- είναι προστάτης των αρχαίων ελαιοκαλλιεργητών
- είναι εμπνευστής του πρώτου ελαιοτριβείου κατά τον Πλίνιο
- δίδαξε στους ανθρώπους την καλλιέργεια της ελιάς
- έμαθε στους ανθρώπους να μπολιάζουν τις αγριελιές

Η Ελαῖς, η Σπερμώ, η Οινώ

- το ιερό τρίδυμο των Οινοφόρων, εγγονές του θεού Διονύσου, κόρες του ιερέα του μαντείου της Δήλου Ανίου, έλαβαν από τον παππού τους, τον θεό Διόνυσο, το χάρισμα «ποιεῖν εκ γης έλαιον, σίτον και οῖνον» και έγιναν προστάτιδες η Ελαῖς του ελαιολάδου, η Σπερμώ του σίτου και η Οινώ της αμπέλου*

● ήρωας Ηρακλής

- έφερε το πρώτο δέντρο αγριελιάς από τη χώρα των Υπερβορείων και το φύτεψε στην Ολυμπία
- στεφάνωσε τον πρώτο Ολυμπιονίκη με κλαδί αγριελιάς
- έφτιαξε το περίφημο ρόπαλό του, το πιο αγαπημένο του όπλο, από έναν κλώνο αγριελιάς, που έκοψε από το άλσος της Νεμέας ή από το δάσος του Ελικώνα*

*Ι. Θ. Κακριδής (επιμ.), *Ελληνική Μυθολογία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, τόμ. 2 και 3.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Ο Ηρακλής με το ρόπαλό του και τον τρίποδα του Απόλλωνα.
Ερυθρόμορφος αμφορέας, 480 π.Χ. (Würzburg).

ΑΘΗΝΑ

- 1) Μπορείτε να εντοπίσετε και άλλους αρχαίους μύθους σχετικούς με την ελιά; (π.χ. το σκεπάρνι που έδωσε η Καλυψώ στον Οδυσσέα για να κατασκευάσει πλοιάριο είχε λαβή από ελιά, από το ρόπαλό του Ηρακλή φύτεψε μια ελιά δίπλα στο άγαλμα του Ερμή στην Τροιζήνα).
- 2) Βρείτε ολόκληρο τον μύθο για τη διεκδίκηση της Αθήνας από τη θεά Αθηνά και τον Ποσειδώνα και δραματοποιήστε τον στην τάξη.
- 3) Αναζητήστε περισσότερες πληροφορίες για τη στέψη των ολυμπιονικών με κλαδί αγριελιάς (κότινο) και ζωγραφίστε έργα με αυτό το θέμα.
- 4) Αναζητήστε ολόκληρο τον μύθο που σχετίζεται με τον Αρισταίο και με αφορμή αυτόν τον μύθο εντοπίστε στο χάρτη: α) τις χώρες στις οποίες διέδωσε την καλλιέργεια της ελιάς και β) τις χώρες όπου καλλιεργείται σήμερα η ελιά. Τι παρατηρείτε;

Μαρτυρίες αρχαιολόγων

Παρατίθενται αποσπάσματα από κείμενα αρχαιολόγων, που έχουν ασχοληθεί με τον πολιτισμό της ελιάς, είτε ως ανασκαφείς αρχαιολογικών χώρων είτε ως μελετητές αρχαίων κειμένων και συντάκτες μελετών. Ο καθένας σχολιάζει με τον δικό του τρόπο τη σπουδαιότητα του δέντρου της ελιάς.

Ο αρχαιολόγος- καθηγητής **Πάνος Βαλαβάνης** αναφέρει στο άρθρο του «Το λάδι και οι αρχαίοι Έλληνες»:

Με σύμβολο ένα κλαδί ελιάς το περιστέρι φέρνει στον Νώε μετά τον κατακλυσμό το μήνυμα ότι η ζωή είχε επανέλθει στη γη. Παράδοση που υποδηλώνει την τεράστια σημασία που είχε το ελαιόδενδρο στη ζωή και την οικονομία του αρχαίου κόσμου για όλη την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου...

Πολλά απ' αυτά που κάνουμε και σκεφτόμαστε σήμερα δεν είναι παρά άνθη και οι καρποί του πανάρχαιου δέντρου της ιστορίας, που πάει βαθιά και πυκνά μέσα στο παρελθόν, με τον ίδιο τρόπο που απλώνονται οι ρίζες της ελιάς μέσα στην παμπάλαιη ελληνική γη.

Ο αρχαιολόγος **Σοφοκλής Χατζησάββας**, ένας από τους πρώτους αρχαιολόγους που ασχολήθηκαν με τα αρχαία ελαιотριβεία, σε μία από τις δεκάδες δημοσιεύσεις του για την ελιά και συγκεκριμένα στον τόμο *Η ελιά και το λάδι στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, γράφει:

Δώρο των θεών στους θνητούς, η ελιά διαδραμάτιζε για πολλούς αιώνες τον αθόρυβο, αλλά μοναδικό της ρόλο στην κοινωνία και στην οικονομία. Χρειάστηκε να φτάσουμε στα τέλη του 20ού αιώνα για να ανακαλύψουν οι σύγχρονοι επιστήμονες αυτά, που η σοφία του λαού μας γνώριζε επί αιώνες. Έτσι η ελιά και το λάδι βρίσκονται σήμερα στο κέντρο του ενδιαφέροντος της διεπιστημονικής έρευνας.

Ο αρχαιολόγος-καθηγητής **Παναγιώτης Φάκλαρης** δημοσίευσε στο άρθρο του «Ελαία Ελληνική» που αναφέρεται στον πολιτισμό της ελιάς:

Η εξέταση των αρχαιολογικών στοιχείων που αφορούν τη χρήση και τη σημασία της ελιάς στην αρχαιότητα επιβεβαιώνει ότι αυτή αποτελούσε ένα από τα χρησιμό-

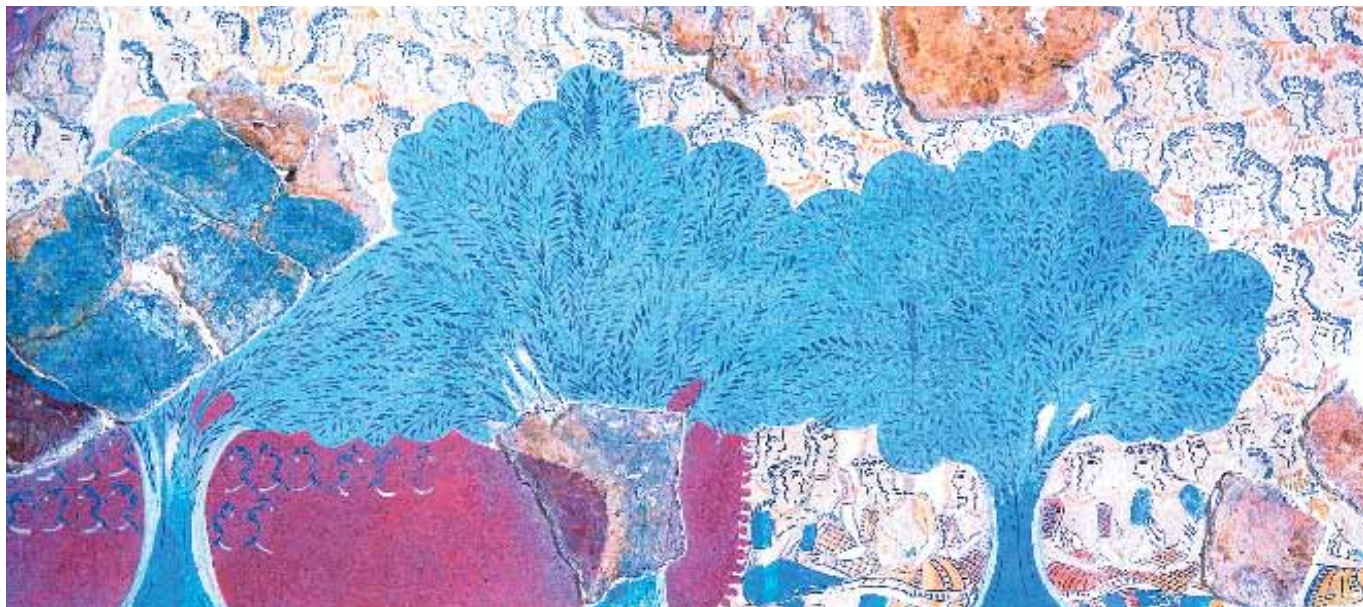

τερα και πιο αγαπητά δέντρα των Ελλήνων, λόγω της ιερότητάς της, της οικονομικής σημασίας της και των ποικίλων χρήσεων των προϊόντων της στην καθημερινή και στη θρησκευτική ζωή.

Λύχνοι ελληνιστικών χρόνων
από την ακρόπολη της Βεργίνας,
φωτ. Παν. Φάκλαρη.

Παλαιότερα είχε υποστηριχθεί εσφαλμένα ότι η καλλιέργειά της μεταφέρθηκε στην Ελλάδα από την Παλαιστίνη. Νεότερα στοιχεία που προέκυψαν από ανάλυση γύρης, μαρτυρούν την παρουσία της στον ελλαδικό χώρο από τη νεολιθική εποχή. Συστηματική καλλιέργειά της πιστοποιήθηκε και στη μυκηναϊκή περίοδο σε διάφορα σημεία της Ελλάδας. Αλλά και οι πινακίδες της Γραμμικής Β' από τα αρχεία των ανακτόρων Κνωσού, Πύλου και Μυκηνών μαρτυρούν την οικονομική σημασία της κατά τον 14ο και τον 13ο αι. π.Χ. Στην Κνωσό και στις Αρχάνες βρέθηκαν μέσα σε αγγεία κουκούτσια από ελιές, ενώ στη Ζάκρο βρέθηκαν ολόκληρες ελιές με τη σάρκα τους, που χρονολογούνται περί το 1450 π.Χ. Επίσης κουκούτσια ελιάς βρέθηκαν σε τάφους της Μεσαράς, ενώ σε άλλα σημεία της Κρήτης βρέθηκαν ελαιοπιεστήρια υστερομυκηναϊκής II και III περιόδου (1450-1200 π.Χ.). Ελιές απεικονίζονται και σε έργα τέχνης της εποχής αυτής. Μια τοιχογραφία του ανακτόρου της Κνωσού του 16ου αι. π.Χ. αποτελεί θαυμάσια απεικόνιση ελαιώνα, ενώ τα χρυσά ποτήρια από τον μυκηναϊκό τάφο του Βαφειού Λακωνίας (16ος αι. π.Χ.) κοσμούνται με παράσταση ελαιοδένδρων.

Ιερό Άλσος,
Μινωική τοιχογραφία Κνωσού
(Μουσείο Μινωικού Πολιτισμού,
Ηράκλειο Κρήτης).

Ο αρχαιολόγος **Νικόλαος Πλάτων** στο βιβλίο *Ζάκρος*, το νέον μινωικόν ανάκτορον, Αθήνα 1974 έγραψε:

Πολλά λείψανα των προσφορών τούτων ανεκαλύφθησαν εντός κυπέλλων... εν κύπελλον περιείκεν ελαίας και πολλοί άλλαι ελαίαι συνελέγησαν εντός του φρέατος μετ' άλλων κυπέλλων. Μοναδικόν εις τα χρονικά προϊστορικών ερευνών φαινόμενον είναι η όντως καταπληκτικώς καλή διατήρησις των ελαιών και το σάρκωμά των. Όταν εξήχθησαν εκ του ύδατος ήσαν ως να συνελέγησαν προσφάτως εκ των δένδρων. Τούτο διακρίνεται σαφώς εις τας τότε ληφθείσας φωτογραφίας. Ατυχώς ολίγα λεπτά κατόπιν οι καρποί συνερρικνώθησαν με ραγδαίότητά....

Ο αρχαιολόγος **Γιάννης Σακελλαράκης** στο κείμενό του «Η γεύση μιας προϊστορικής ελιάς» περιγράφει την ανασκαφή στη Ζάκρο και τη στιγμή που ανέσυρε μέσα από τη λάσπη τις μινωϊκές ελιές:

Ήταν καλοκαίρι του 1963, όταν έψαυσα κρητικές ελιές του 16ου αιώνα π.Χ....Σκύβοντας, βυθίζοντας στη δροσερή λάσπη... αναμόχλευα τον βυθό... οι κινήσεις μου επαναλαμβάνονταν με δυσκολία στο λασπερό νερό... Όταν ξαφνικά, ψάχνοντας πάντοτε με το δεξί, ένωσα στην αφή κάτι το διαφορετικό, κάποιες στρογγυλές, φαίνεται, μπαλίτσες. Σαν από ένστικτο πολλαπλασίασα την προσοχή μου, βούτηξα όσο μπορούσα στην ιλύ.... το κύπελλο που κρατούσα πια στα χέρια μου ήταν ολόκληρο...Κι όπως φαντάστηκα, γεμάτο μέχρι πάνω απόφιο κρητικό χρυσάφι, που λούζονταν ξανά κι απρόσμενα στο οικείο του φως του ήλιου, αντανakλούσε τις ακτίνες του, που με θάμπωναν και στραφτάλιζε. Το κύπελλο ήταν ξέχειλο από παχειές, κρεατωμένες, κατάμαυρες, κρητικές ελιές!...

Ελιές του 16ου αι. π.Χ. από την ανασκαφή στη Ζάκρο Κρήτης.

Προτάσεις για συζήτηση στην τάξη ή για εργασίες, που αφορούν τα παραπάνω αποσπάσματα.

- Γιατί ο καθηγητής Παναγιώτης Φάκλαρης αποκαλεί την ελιά ένα από τα χρησιμότερα και πιο αγαπητά δέντρα των Ελλήνων;
- Γιατί ο αρχαιολόγος Γιάννης Σακελλαράκης αποκαλεί τις ελιές ατόφιο χρυσάφι;
- Τι εννοεί ο αρχαιολόγος Σοφοκλής Χατζησάββας, όταν γράφει ότι η ελιά διαδραμάτιζε για πολλούς αιώνες τον αθόρυβο, αλλά μοναδικό της ρόλο στην κοινωνία και στην οικονομία;
- Γιατί ο αρχαιολόγος Πάνος Βαλαβάνης αναφέρει τη φράση:
'Όσα κάνουμε και σκεφτόμαστε σήμερα δεν είναι παρά άνθη και καρποί του πανάρχαιου δέντρου της ιστορίας.
- ...Παράδοση που υποδηλώνει την τεράστια σημασία που είχε το ελαιόδενδρο στη ζωή και την οικονομία του αρχαίου κόσμου για όλη την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου... γράφει ο αρχαιολόγος Πάνος Βαλαβάνης. Πώς τεκμηριώνεται η σύνδεση της ελιάς με τη ζωή και την οικονομία σήμερα;
- Στο απόσπασμα από το κείμενο του Παναγιώτη Φάκλαρη αναφέρονται μερικές απεικονίσεις της ελιάς στην αρχαιότητα. Μπορείς να βρεις άλλες απεικονίσεις της ελιάς στην αρχαία τέχνη (σε αγγεία, τοιχογραφίες...);
- Μετά την ανάγνωση του κειμένου του Σοφοκλή Χατζησάββα, για ποιο λόγο πιστεύεις ότι σήμερα ασχολούμαστε τόσο πολύ με το θέμα της ελιάς;

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Η ελιά στη λογοτεχνία

Πεζογραφία

Οι Έλληνες συγγραφείς ύμνησαν ιδιαίτερα το ιερό δέντρο της ελιάς. Εκατοντάδες είναι οι αναφορές για τη μορφή του, τον ήσκιο του, τη γενναioδωρία του, τους συμβολισμούς του.

...οι κορμοί των δέντρων είναι βασανισμένοι από μια αγωνιώδη προσπάθεια. Συστρέφονται, γονατίζουν να προσευχηθούν, υψώνουν σκληρά μπράτσα, μέλη τυραγνισμένα από την κίνηση, όλο αγκώνες και γόνατα. Οι στριφτές ρίζες βυζαίνουν από την καρδιά της γης το χρυσό λάδι, για το καντήλι των Αγίων και για τη σαλάτα του φτωχού...

Στρατής Μυριβήλης
(Απ' την Ελλάδα)

...Η ελιά είναι ένα δέντρο που μας δίνει πάντα μια ξεχωριστή συγκίνηση αισθητού και ψυχικού περιεχομένου, προ πάντων όταν κινείται κανείς μέσα στο δάσος της... Έχω χαρεί το σεμνό, το σιωπηλό θέαμα της φυλλωσιάς τους, γανωμένο από γλαυκό ασημί, σε όλες τις ώρες της μέρας και της νύχτας, σε όλες τις εποχές. Όταν μέσα στα καλοκαιρινά καταμεσήμερα κάθε νύχτι της σκασμένης των φλούδας κρύβει κι ένα τζιτζίκι, και τότε νομίζεις πως ολόκληρο το δάσος της ελιάς κραυγάζει από την ηδονή της γονιμοποίησης, και νομίζεις πως βλέπεις τις στάλες το χρυσό λάδι ν' ανεβαίνουν μέσα από τα λιγνά, τρυφερά κλωνάρια, σαν να είναι οι στάλες του ήλιου. Και τις είδα μέσα στις φεγγαρόφωτες νύχτες να σωπαίνουν ακίνητες, να κοιμούνται σκεπασμένες απ' αυτό το ψυχρό αναλυτό φως που ασημίζει πρασινωπό. Ύστερα τις βλέπεις το πρωί και νομίζεις πως κράτησαν για πάντα από τη μια μεριά της φυλλωσιάς τους, πως είναι βαμμένες από το φεγγαρόφωτο. Ξέρω τις αγωνίες και τη λαχτάρα ενός πληθυσμού εκατό πενήντα χιλιάδων νησιωτών, που έχουν κρεμάσει όλες τις ελπίδες της χαράς τους απ' αυτά τα λεπτά, τα λιγνά, τα εύθραυστα κλωνάρια, και ζουν μέσα στα δάση της ελιάς, λατρεύοντας και υπηρετώντας το ευλογημένο δέντρο της Αθηνάς...

Στρατής Μυριβήλης
(Απ' την Ελλάδα)

Ελιά, φωτ. Τζέλης Χατζηδημητρίου, 2004.

...Η ελιά, έτσι ακατάλυτη που είναι πλασμένη, συμπορεύεται και συνομιλεί με την ιστορία. Μέσα στην κουφάλα της, ανάμεσα στο πολυκαιρινό, κατασπαραγμένο από τους ανέμους και τα χρόνια κορμί της, έχει σφηνωθεί, έχει φωλιάσει η μνήμη. Δέντρο του σπιτιού, άφθονο, συμπνετικό και παρήγορο, πρόθυμο με το χυμό του καρπού του να θρέψει και να φωτίσει, με τον καρπό του να δαμάσει την πείνα, με το παρακλάδι του να ζεστάνει, δέντρο γεμάτο πατρογονικά παραμύθια, το νιώθει ο καθένας σαν ευλογία και σαν ασφάλεια. Η περιδιάβαση ανάμεσα στα ψυχασμένα λιοστάσια, με το ανάριο φιλτραρισμένο ηλιόφωτο με τους διάφανους ήσκιους, είναι μια παρηγορητική περιπέτεια... Η ελιά είναι μια πατρίδα, ένα πρόσωπο της πατρίδας...

Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος
(Μορφές της ελληνικής γης)

Ελιά,
ακρυλικό σε καμβά,
Γιάννης Κόττης, 2004
(συλλογή Zoumboulakis
Galleries).

... εύτυχες φέτο κλίβαζαν οι ελιές, χοντρό καρπό
γεμάτες, κι ο νοικοκύρης κοκορεύεται, χύνουν
οι ελιές στο νου του, τα πλήθια εντός του τρίζουν
λιοτριβειά, τα στάματα τρουλιάζουν, κυλάει στις
σκάφες το αγουρόλαδο κι ο λιοζουμος ακνίζει και
τα βαθιά λαδογυαλοκοπούν αραδιαστά πιθάρια...

Νίκος Καζαντζάκης
(Οδύσσεια Δ')

...κι οι ελιές μου θάλασσα
κι αρέσει μου τ' ασημοκύματά του...

Νίκος Καζαντζάκης
(Οδύσσεια Δ')

...- Αγαπάς τα δέντρα, Γιωργάκη. Με ρώτησε. Ποιο αγαπάς περισσότερο;
- Την ελιά αγαπώ περισσότερο, ανταποκρίθηκα.
- Κι εγώ την ελιά... Όταν πεθάνω, να φυτέψεις μιά ελιά καταμεσής στο μνήμα
μού, να με ρουφήξει με τις ρίζες της. Κι από τον καρπό που θα κάνει κάθε
χρόνο, να μου ανάβεις ένα καντηλάκι.
- Έχε ζωή εσύ, κι εγώ ξέρω τι μνημούρι θα σου χτίσω, όταν έρθει η ώρα.
- Μπα; Είπε ξαφνιασμένη. Την ελιά να μην ξεχάσεις! Σαν ξέρω πως από τα
κόκκαλά μου θ' ανάψει ένα φωτάκι, δε φοβούμαι το θάνατο.
- Εσένα θα σου καίω ένα πολυκάντηλο...

Παντελής Πρεβελάκης
(Ο ήλιος του θανάτου)

Μουσείο της ελιάς (υπό δημιουργίαν
από το Κέντρο Λαογραφίας),
σε ελαιοτριβείο της Μονής Αρκαδίου,
Καψαλιανά Ρεθύμνου Κρήτης.

*Le gout de la terre
et de pierres,*
μικτή τεχνική,
Μανόλης Χάρος, 1988.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

- 1) Μπορείς να εντοπίσεις και άλλα λογοτεχνικά αποσπάσματα που περιγράφουν ελαιώνες ή αναφέρουν την ελιά;
(π.χ. διάβασε το μυθιστόρημα «Η Παναγιά η Τοργόνα» του Στρατή Μυριβήλη)
- 2) Σχολίασε τη φράση του Στρατή Μυριβήλη:
Οι στριφτές ρίζες βυζαίνουν από την καρδιά της γης το χρυσό λάδι,
για το καντήλι των Αγίων και για τη σαλάτα του φτωχού...
- 3) Τι πιστεύεις ότι κρύβουν οι περιγραφές των λογοτεχνών για την ελιά με
φράσεις όπως ευλογημένο δέντρο, δέντρο γεμάτο πατρογονικά παραμύθια κ.λπ.
- 4) Σχολίασε τη φράση του Στρατή Μυριβήλη:
Ξέρω τις αγωνίες και τη λαχτάρα ενός πληθυσμού εκατόν πενήντα χιλιάδων
νησιωτών, που έχουν κρεμάσει όλες τις ελπίδες της χαράς τους απ' αυτά τα
λεπτά, τα λιγνά, τα εύθραυστα κλώνάρια και ζουν μέσα στα δάση της ελιάς,
λατρεύοντας και υπηρετώντας το ευλογημένο δέντρο της Αθηνάς...
- 5) Από τα παραπάνω αποσπάσματα βρες ποιο σε εμπνέει περισσότερο και
ζωγράφισε τη δική σου εικόνα

Οι ποιητές θαύμασαν το θεϊκό δέντρο και τον καρπό του, έπλασαν σίχους, ύμνησαν τη μορφή του, αφηγήθηκαν τις προσφορές του και μας δώρισαν με τον ποιητικό τους λόγο βαθιά νοήματα με κοινωνικές, οικολογικές και άλλες ανησυχίες.

*Κλάδον ελαίας προσκομίζει μια νεράιδα...
το μήνυμά της έρχεται από μακριά...*

Ανδρέας Εμπειρίκος
(Ενδοχώρα)

Ελιά, φωτ. Αποστόλη Ζολωτάκη, 2008.

*...οι ελιές με τις ρυτίδες των γονιών μας
τα βράχια με τη γνώση των γονιών μας...*

Γεώργιος Σεφέρης
(Μυθιστόρημα ΙΖ' - Αστυάναξ)

*...Δεν φανταζόμουν έτσι τη θλίψη και το θάνατο
έφυγα και ξαναγύρισα στη θάλασσα.*

*Τη νύχτα πάνω στην κουβέρτα του «Άι Νικόλα»
ονειρεύτηκα μια παμπάλαια ελιά να δακρύζει...*

Γεώργιος Σεφέρης
(Ημερολόγιο καταστροφώματος Γ')

*Στην κουφάλα σου εφώλιασε μελίσσι,
γέρικη ελιά, που γέρνεις με τη λίγη
πρασινάδα που ακόμα σε τυλίγει
σα να 'θελε να σε νεκροστολίσει.*

*Και το κάθε πουλάκι στο μεθύσι
της αγάπης πιπίζοντας ανοίγει
στο κλαρί σου ερωτιάτικο κυνήγι,
στο κλαρί σου που δεν θα ξαναγθίσει.*

*Ω, πόσο στη θανά θα σε γλυκάνουν,
με τη μαγευτική βοή που κάνουν,
ολοζώντανης νιότης ομορφάδες,
που σα θύμψες μέσα σου πληθαίνουν
ω, να μπορούσαν έτσι να πεθαίνουν
και άλλες ψυχές, της ψυχής σου αδελφάδες.*

Λορέντζος Μαβίλης
(Η Ελιά)

Ελιά, φωτ. Αποστόλη Ζολωτάκη, 2008.

Ελιά, φωτ. Αποστόλη Ζολωτάκη, 2008.

Υλικό για μικρές ιστορίες του λαδιού από τη Γραμμική Β γραφή

...έτσι όπως στήνοντας αφτί στον ορθογώνιο πηλό
των πινακίδων
θροϊζοντα ακούς τ' ασημένια φύλλα
μέσα από συλλαβές εγχάρακτες,
συλλαβογράμματα της Γραμμικής Β γραφής,
ελαία, έλαιον, καρπός ελαίας,
κι άλλα παρεμφερή ακούς,
ελληνικής λαλιάς το έναυσμα,
και μέσα από ιδεογράμματα ακούς κι ακροφωνήματα
σαν μυστικά ασφράγιστα και ηχηρά εις τους αιώνες των αιώνων,
ιδού ένας ελαιώνας - τετρακόσιες τόσες ρίζες
αναδύεται
κάπου στην επικράτεια της Κνωσού,
τον ήλιο που φιλτράρουν επίμονα οι φυλλωσιές του
και ζωγραφικά,
άδηλος μήνας,
πιο πίσω ορίζοντας γερμένος προς το ιώδες
κι ο μόχθος ακατάγραφος, η ιερότητα, ο αίνας,
γυμνόστηθων των κοριτσιών ο τελετουργικός χορός
με υψωμένα χέρια
προς έκσταση μπορεί
και τ' αεράκι ακατάγραφο, το αεράκι,
που εράσμιους αναδύει τους βοστρύχους,
και η στιγμή που το μελίτσι λωλαμένο,
βομβίζοντας κρητικά κι εαρινά συνάμα,
ξιπάζει τις ταξιανθίες
των λιόδεντρων...

ΑΘΗΝΩΝ

Χρήστος Μπουλώτης

Μυκηναϊκά ιδεογράμματα: 1. Ελαιόδενδρο, 2. Ελαιόλαδο, 3. Καρπός ελαίας

Ενώτια,
χρυσός 24Κ,
Λίνα Φανουράκη, 2003.

Καταμεσήμερο Ιουλίου...που κι αν ακόμα δεν υπήρχαν ελαιώνες...
θα τους είχα επινοήσει.

Οδυσσέας Ελύτης
(Προσανατολισμοί)

Εάν αποσυνθέσεις την Ελλάδα, στο τέλος θα δεις
να σου απομένουν μια ελιά, ένα αμπέλι κι ένα καράβι.
Που σημαίνει: με άλλα τόσα την ξαναφτιάχνεις.

Οδυσσέας Ελύτης
(Ο μικρός ναυτίλος)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

...Εζήσατ' όνομα το αγαπημένο
στον ήσκιο της γιαγιάς ελιάς
στον ράχθο της ισόβιας θάλασσας.

Οδυσσέας Ελύτης
(Ήλιος ο πρώτος)

Ελιά κάτω από το φως του ήλιου,
ακουαρέλα και τέμπερα σε χαρτί,
Γιώργος Ρόρρης, 1998
(ιδιωτική συλλογή).

(δεξιά σελίδα): Ελιά,
Αγιοφάραγγο Κρήτης,
φωτ. Βασιλίνας Υφαντή, 2009

Η ελιά

Είμαι του ήλιου η θυγατέρα
η πιο απ' όλες καϊδευτή.
Χρόνια η αγάπη του πατέρα
σ' αυτόν τον κόσμο με κρατεί.
Όσο να πέσω νεκρωμένη,
αυτόν το μάτι μου ζητεί.
Είμ' η ελιά η τιμημένη.

Δεν είμ' ολόξανθη, μοσχάτη
τριανταφυλλιά ή κιτριά·
θαμπώνω της ψυχής το μάτι,
για τ' άλλα μάτια είμαι γριά.
Δε μ' έχει απδόνι ερωμένη,
μ' αγάπησε μία θεά.
Είμ' η ελιά η τιμημένη.

Όπου κι αν λάχω κατοικία,
δε μ' απολείπουν οι καρποί·
ώς τα βαθιά μου γηρατεία
δε βρίσκω στη δουλειά ντροπή·
μ' έχει ο Θεός ευλογημένη
κι είμαι γεμάτη προκοπή.
Είμ' η ελιά η τιμημένη.

Φρίκη, ερημιά, νερά και σκόπη,
τη γη εθάψαν μια φορά·
πράσινη αυγή με φέρνει πρώτη
στο Νώε η περιστερά·
όλης της γης είχα γραμμένη
την εμορφιά και τη χαρά.
Είμ' η ελιά η τιμημένη.

Εδώ στον ήσκιο μου από κάτω
ήρθ' ο Χριστός ν' αναπαυθεί,
κι ακούστηκε η γλυκιά λαλιά του
λίγο προτού να σταυρωθεί·
το δάκρυ του, δροσιά αγιασμένη,
έχει στη ρίζα μου χυθεί.
Είμ' η ελιά η τιμημένη.

Κωστής Παλαμάς

(Τα τραγούδια της πατρίδος μου)

...και λαγαρός κι ασάλευτος ο αγέρας του ελαιώνα.
μυδρέ καπνίζουνε οι ελιές μian άχνη προς τον ήλιο.

...πάντα η ελιά θά 'ναι ιερή, και στον αιώνα η Γλαύκα
μαζί μ' εμάς θε να κοιτάει στυλά τις θείες εσπέρες...

Άγγελος Σικελιανός
(Ραψωδίες του Ιουνίου, Γλαύκα)

Ετούτο το τοπίο είναι σκληρό σαν τη σιωπή,
σφίγγει στον κόρφο του τα πυρωμένα του λιθάρια,
σφίγγει στο φως τις ορφανές ελιές του
και τ' αμπέλια του,
σφίγγει τα δόντια...

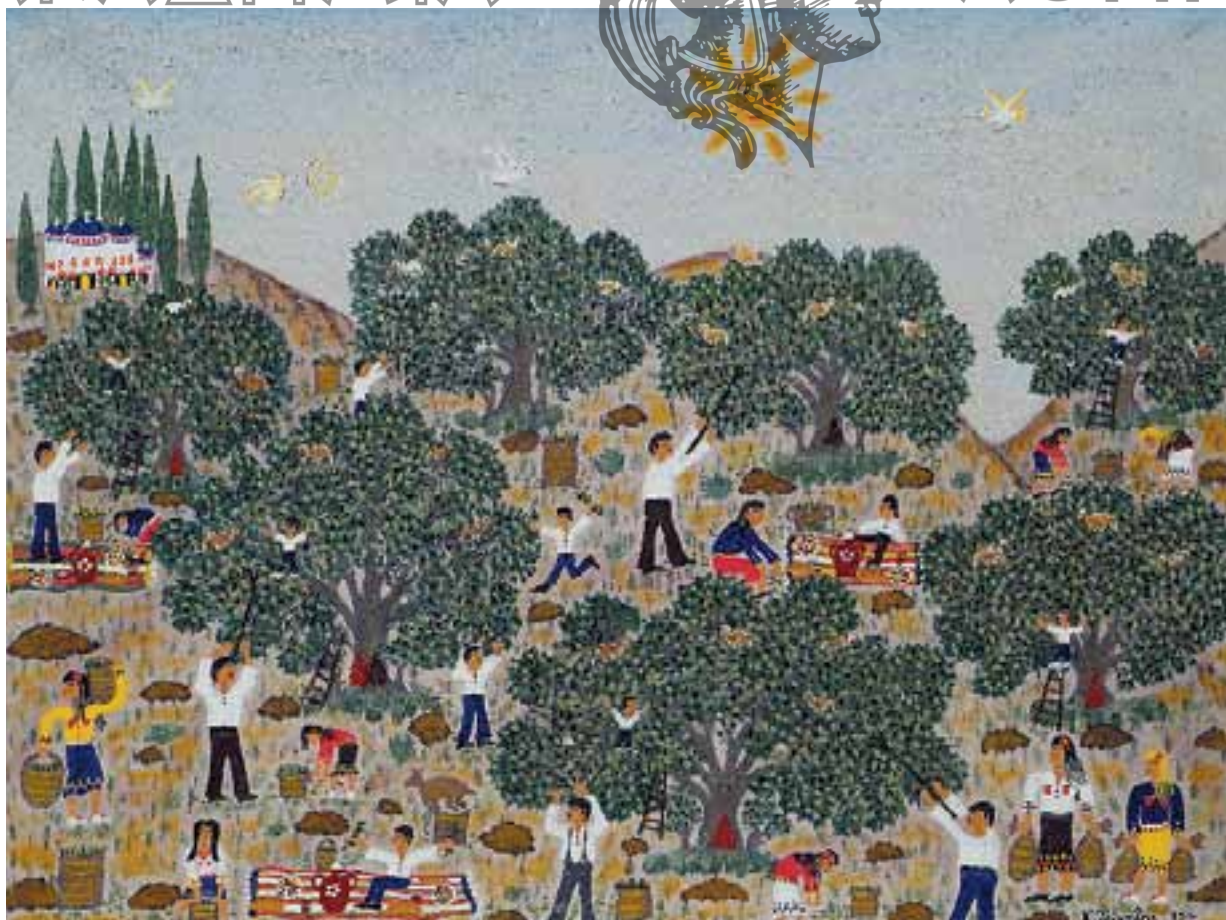
Γιάννης Ρίτσος
(Ρωμιοσύνη Ι)

Ελιές,
φωτ. Ανδρέα Σμαραγδή, 2004.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Μαζεύοντας ελιές, ακρυλικό, Χρήστος Τσίντζος, 2004.

Μια φωτιά
γυρνάει τη γη
Το 'να χέρι στ' άλλο δίνει μια φλόγα ιερή

Μια φωτιά
γύρω απ' τη γη
Φως που μας ενώνει
Ένα ωραίο στεφάνι

από φύλλα ελιάς
στους αιώνες κάνει
φωτεινό χορό
Χαίρε φλόγα παλιά

Φέρε φως στην καρδιά
Να το φως
Γύρω απ' τη γη
Είναι μια φωτιά που καίει, μια φλόγα ιερή...

Λίνα Νικολακοπούλου
(Ποίημα που μελοποιήθηκε
και συνόδεψε την πορεία της δάδας σε
όλο τον κόσμο με την ευκαιρία
της Ολυμπιάδας «Αθήνα 2004»)

Η Δάδα των
Ολυμπιακών αγώνων,
εμπνευσμένη
από φύλλο ελιάς,
Ανδρέας Βαρώτσος,
Αθήνα 2004.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

- 1) Μπορείτε να εντοπίσετε άλλα ποιήματα που ν' αναφέρουν την ελιά;
- 2) Βρείτε τις αρχαιολογικές πληροφορίες που δίνει ο συγγραφέας, ποιητής και αρχαιολόγος Χρήστος Μπουλώτης στο ποίημά του (π.χ. Τραμμική Β γραφή, ιδεογράμματα, Κνωσός...)
- 3) Γιατί πιστεύετε ότι ο Οδυσσέας Ελύτης στη συλλογή του «Ο μικρός ναυτίλος» γράφει: Εάν αποσυνθέσεις την Ελλάδα, στο τέλος θα δεις να σου απομένουν μια ελιά, ένα αμπέλι κι ένα καράβι;
- 4) Γιατί η Λίνα Νικολακοπούλου αναφέρει το στεφάνι από φύλλα ελιάς στο ποίημά της, που μελοποιήθηκε και συνόδεψε σε όλο τον κόσμο την Ολυμπιακή δάδα, εν όψει των Ολυμπιακών αγώνων της Αθήνας το 2004;
- 5) Από τα παραπάνω ποιήματα συγκεντρώστε λέξεις που να συνδέονται με την ελιά και γράψτε ένα δικό σας ποίημα, με ή χωρίς ομοιοκαταληξία.
- 6) Βρείτε ένα μουσικό κομμάτι που θα θέλατε να συνοδεύει ένα από τα παραπάνω ποιήματα.

Η ελιά και το λάδι στον λαϊκό λόγο

Δίστιχα

Τα δίστιχα με δεκαπεντασύλλαβο και ομοιοκατάληκτο στίχο, που αποδίδουν αυτοτελή και ολοκληρωμένα νοήματα είναι εξαιρετικά ψυχαγωγικά αλλά και εκπαιδευτικά. Πολλά δίστιχα αναφέρονται στο δέντρο ή τον καρπό της ελιάς, στην ελαιοπαραγωγή και τα οικονομικά της οφέλη, στη σπουδαιότητα του λαδιού για τη διατροφή, στη χρήση του ως φωτιστικού μέσου και στη συμβολική χρήση της ελιάς και του λαδιού. Ακολουθούν ενδεικτικά παραδείγματα:

Δίστιχα στα οποία το λάδι αναφέρεται ως φωτιστικό μέσο:

Άψε το λυχναράκι σου και βάλε του και λάδι
και άσε την πόρτα ανοιχτή κι εγώ 'ρχομαι το βράδυ.

Ως καίγεται, πουλάκι μου, το λάδι μες στο λύχνο,
καίγομαι στην αγάπη σου, μα δε στο αποδείχνω.

Κι άψεν ο λύχνος κι έσβησε, γιατί δεν είχε λάδι
κι εσφάλιξες την πόρτα σου και δεν ήρθα το βράδυ.

Εγώ αγαπώ τη την ελιά, γιατί κάνει το λάδι
και φέγγει τη αγάπης μου, που 'φαίνει κάθε βράδυ.

Δίστιχα στα οποία το λάδι αναφέρεται ως διατροφικό ή θεραπευτικό μέσο:

Για κέρασέ μας, Παραγιέ, καμιάν οκάν ελαΐ
για να πλακώσω το κρασί, που μέσα μου ανελάει.¹

Ο λιόπρινος εις το βουνό οι αίγες τότε τρώνε,
τα φύλλα ντου 'ναι σαν ελιές, μεγάλο γιατρικό 'ναι.

Η αγκινάρα στο χωριό, βραστή, λεμόνι, λάδι
και να πονεί το σ'κώτι σου, γιατρεύεται το βράδυ.

Ο τσόχος είναι γιατρικό, λαχανικό καλό 'ναι
καλοβρασμένος, σιρωτός, λεμόνι, λάδι τρώνε.

Για βάλε λάδι στην πληγή να δεις πως θα γλυκάνει,
μα ο γιατρός εις το σεβντά ίντα μπορεί να κάνει.

Που τρώει λάδι και ψωμί και λαδωτό πιτάρι,
δεν τονε πιάνου οι σαϊτιές του χαρομακελάρη.

1. Ανελάει= φλέγεται, καίει. Το δίστιχο αυτό τραγούδησε ο Κ. Κωνσταντάρος, όταν με την παρέα του έκαναν στάση στο ελαιοτριβείο του Γ. Παραγιού κατά την επιστροφή τους από το πανηγύρι του Ταξιάρχη (Όλυμπος Καρπάθου, 8 Νοεμβρίου 1938). Η πληροφορία προέρχεται από τον Ολυμπίτη νομικό και συγγραφέα Μανόλη Μακρή.

Κλαδί ελιάς,
ελαιογραφία, Κώστας Παπατριανταφυλλόπουλος, 2003.

Το λάδι ως συμβολικό ελάχιστο τεκμήριο οικονομικής αυτάρκειας αλλά και ευημερίας και πλούτου:

Καλλιὰ ἔχω ἔγω στο σπίτι μας ελιές και παξιμάδι,
παρά του κόσμου τα καλά και να μ' ορίζουν ἄλλοι.

Τα πρόβατα είναι μαλλιὰ κι οι μέλισσες κοφίνια,
τ' ἀμπέλια και τα λιόφυτα βενέτικα τσικίνια (=νομίσματα).

Κατ' αντιστοιχία, η έλλειψη λαδιού συνιστά τεκμήριο φτώχειας:

Μα μετά μένα έλα συ να δεις χαρά μεγάλη,
να τρως βρούβες ανάλατες κι εκείνες χωρίς λάδι.

Δίστιχα που αφορούν την ελαιοπαραγωγή:

Α(ν) θέμε στο τραπέζι μας, να ἔχομε καλό λάδι,
ελιά θα πέσει από δέντρο, θα μπαίνει στο τσουβάλι.

Να μη χαλάσει ο καιρός και ξαναβρέξει πάλι,
θα μείνουνε αμάζωχτες και θα γενούνε χάλι.

Ελιά μου, με πολλές ελιές και με τσοι πέντε κλώνους,
να κόβγει μέρες ο θεός, να σου τσοι γράφει χρόνους.

ΑΘΗΝΩΝ

Η παρομοίωση ανθρώπων με το λάδι δεν είναι συνήθως κολακευτική:

*Λαμπάντε λάδι σ' ήξερα, μα βγήκες μαρκαντίλι (διαυγές λάδι)
μ' ούτε στο λύχνο άφτεις πια, μ' ούτε και στο καντήλι.*

*Φετσολαδά με βγάλανε, πως αγαπώ το λάδι,
πως αγαπώ μια κοπελιά, που βάνει κοκκινάδι.*

*Μα 'θάρρουν πως αγάπησες καμιά, που να 'χει κάλλη,
μ' αγάπησες το λαδικό που βάνομε το λάδι.*

Η ελιά ως σύμβολο γυναικείας ομορφιάς:

*Έχεις ελιά στο μάγουλο βαμμένη με το μέλι
κι ό που γυρίσει και την δει, ο νους του 'κει 'πομένει.*

*Βασιλικός πλατύφυλλος στολίζει τα μαλλιά σου,
μ' απ' όλα τα συγκώμια σου μ' αρέσει η ελιά σου.*

Πράξεις συμβολικές που συνδέονται με το λάδι:

*Τάσσω σου, Παναγία μου, ένα ασκάκι λάδι,
να βλέπεις την αγάπη μου, μην μου την πάρει άλλη.*

*Ανάμεσα στη θάλασσα θα πα' να ρίξω λάδι,
για να γλυκάνουν τα νερά να 'ρθούν οι ταξιδιάρη.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Παροιμίες

- Η αλήθεια επιπλέει σαν το λάδι
- Η σφίξη βγάζει λάδι
- Από το θέρο ως τις ελιές, δεν απολείπουν οι δουλειές
- Πάρε λάδι από κορυφή και μέλι από τον πάτο
- Τρεις το λάδι, τρεις το ξίδι, κι έξι το λαδόξιδο
- Η ελιά κάνει τσ' ελιές και η μαζώχτρα το λάδι
- Αμπέλι του χεριού σου, συκιά του κυρού σου και ελιά του παππού σου
- Ανακατώνιτ καμιά φουρά του λάδ' μι του νερό;

Μάντεψε
τη σημασία των πιο
πάνω παροιμιών

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Δραστηριότητες

Οι μαθητές
συλλέγουν παροιμίες
και δίστιχα από
συγγενικά πρόσωπα,
από βιβλία, από το
διαδίκτυο και παίζουν
ένα παιχνίδι:

εκφωνούν
με τη σειρά ένα δίστιχο
ή παροιμία. Αυτός
που δεν μπορεί να
συνεχίσει βγαίνει
από το παιχνίδι.

Γιατί 'χομε το πιο αγνό,
λάδι στο κόσμο απάνω,
γι αυτό και στο τσικάλι μου,
σπορέλαιο δε βάνω.
(Κρήτη, Γ. Χουρδάκης)

Σα κάμει η ελιά κρασί
και το σταφύλι λάδι,
τότε να ξέρεις μάνα μου,
άλλος πως θα σε πάρει.
(Ρόδος)

Γίνου, κυρά μου, πέρδικα
κι εγώ ο κυνηγός σου
να σημαδέψω την ελιά
που 'χεις στο μάγουλό σου.

Έχεις φρύδια συδεμένα,
σα σπαθιά ζωγραφισμένα,
έχεις μάθια σαν ελιές,
που 'ν' γεμάτα μαργιελιές.
(Σορωνή Ρόδου: 1969)

Αινίγματα

Τα αινίγματα, μικρά κείμενα της προφορικής λαϊκής λογοτεχνίας που με αλληγορικό τρόπο διατυπώνουν ερωτήματα, βοηθούν ιδιαίτερα τη φαντασία των παιδιών και τα ψυχαγωγούν. Εδώ παραθέτουμε μερικά αινίγματα που έχουν σχέση με την ελιά, τον καρπό, τον πυρήνα, το λάδι, το καντήλι, το σαπούνι.

Στο ντένι-ντένι κρέμεται, στον καμπανό πουλιέται,
και το αποκαϊδι του στην κοπριά κυλιέται.

Πράσινα είν' τα νιάτα μου, μαύρα τα γηρατειά μου,
χαροποιά η θλίψη μου, τροφή τα δάκρυστά μου.

Κρέμεται και ρέεται, πέφτει δεν τασκίζεται,
το φαΐ της φτωχικό και το αίμα σρχοντικό.

Από κλαδάκι κρέμεται, στην αγορά πουλιέται,
από το έξω της τρώγεται, το κόκκαλο πετιέται.

Στα δέντρα επάνω κρέμεται, στις εκκλησιές κοιμάται,
και τα χρυσά της κόκκαλα μέσ' τη φωτιά τα βάζω.

Μητέρα και κόρη το ίδιο όνομα έχουν,
δέρνουν τη μητέρα κι αρμέγουνε την κόρη.

Η θεία μου η καλογριά εις τους ανέμους νέμεται,
στις εκκλησιές κοιμάται
και τ' άγια της τα κόκκαλα τα κοκκαλούν οι χοίροι.

Τα έρμα της τα κόκκαλα στις κοπριές κυλιούνται,
παίρνει νερό και δίνει λάδι.

Να φάει λάδι θρέφεται, να πει νερό ψοφάει.

Γύρω, τριγύρω θάλασσα, στη μέση μια φωτίτσα.

Φίδιν είδα μες στο λάδι,
κι είχαν ήλιο το κεφάλι,
'πού 'κειδά που ανατέλλει,
εκειδά και βασιλεύει.

ΑΝ ΤΟ ΤΡΙΨΩ, ΛΙΩΝΕΙ
ΚΙ ΑΝ ΤΟ ΞΑΝΑΤΡΙΨΩ, ΛΙΩΝΕΙ
ΚΙ ΑΝ ΤΟ ΒΑΛΩ ΣΤΗ ΜΠΟΥΓΑΔΑ,
ΓΙΝΕΤΑΙ ΑΣΠΡΟ ΣΑΝ ΤΟ ΧΙΟΝΙ.

Άσπρο είναι σαν τυρί, μα τυρί δεν είναι,
κουτσοί στραβοί το έχουν,
στο τραπέζι δεν το βάζουν.

Άρχοντες, φτωχοί με έχουν
και ασπρίζω σαν το χιόνι,
σε φαγί ποτέ δεν μπαίνω.

Τα παιδιά μπορούν
να βρουν και άλλα
ανάλογα αινίγματα.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

Αναζητήστε τις λύσεις
στα αινίγματα, παίζοντας
ένα παιχνίδι. Κερδίζει η
ομάδα ή ο μαθητής, που θα
δώσει τις περισσότερες
απαντήσεις.

Λεξιλογικά της ελιάς και του λαδιού

Η οικογένεια «ελιά και λάδι» αριθμεί εκατοντάδες όρους και πολλές παράγωγες και σύνθετες λέξεις. Εκατοντάδες είναι και οι φράσεις, όπου το λάδι ή σχετικές παράγωγες λέξεις αλλάζουν σημασία, καθώς παραπέμποντας στις φυσικές ιδιότητες του λαδιού, στη σημασία του για τη ζωή και την οικονομία, σε εικόνες από την εθιμική του χρήση κ.λπ., δημιουργούν παροιμιακές φράσεις, που με μεταφορές και παρομοιώσεις περιέχουν κρυμμένα νοήματα.

Παροιμιακές φράσεις

Να αναζητηθεί η σημασία των φράσεων της πρώτης στήλης μεταξύ των φράσεων της δεύτερης στήλης.

Έχω λάδι και λαδώνομαι

Είναι λαδικό

Έκανε λαδιά

Λαδώθηκε

Λάδι η θάλασσα

Είναι σαν λαδωμένος ποντικός

Του 'ριξε λάδι

Βαφτίστηκαν στο ίδιο λάδι

Βρύσες τα λάδια

Μη ρίχνεις λάδι στη φωτιά

Μου έβγαλε το λάδι

Σώθηκε το λάδι του

Δεν είχε το καντήλι του λάδι

Από πέτρα βγάζει λάδι

Έβαλες λάδι, να βάλεις και τα στέφανα

Ρίχνει το λάδι με το αδράχτι

Με πότισες της πικρής ελιάς το λάδι

- Με πίκρανες
- Μην επιδεινώνεις την κατάσταση
- Με ταλαιπώρησε
- Έχουν τον ίδιο νομό
- Τον βάφτισε
- Πέθανε
- Είναι λερωμένος και ταπεινωμένος
- Λέγεται για κάποιον που πέθανε
- Ήρεμη θάλασσα
- Δεν αφήνει ευκαιρία να πάει χαμένη
- Είναι απατεώνας
- Δηλώνει αυτάρκεια
- Έκανε απατεωνιά
- Δωροδοκήθηκε
- Όλα τα καλά
- Τσιγγουνεύεται το λάδι
- Αφού έγινες κουμπάρος να γίνεις και νονός

Σύνθεση λέξεων:

έλαιον

βαφή
γραφή
δέντρο
δοχείο
έργο
καρπός
λάδι
μέτρο
παραγωγή
πιεστήριο
πολτός
πυρήνας
τριβείο
φυτό
φυτεία
χρώμα
χρωματίζω

Παραγωγή λέξεων:

αλάδωτος
ελαιώνας
λαδάδικο
λαδάς
λαδένιος
λαδερός
λαδιά
λαδικό
λαδώνω

Από τις λέξεις
του πίνακα στα αριστερά
σχηματίστε τις σύνθετες
λέξεις και σημειώστε
τη σημασία τους

Συμπληρώστε
τον διπλανό πίνακα με
περισσότερες
παράγωγες λέξεις.

λάδι

έμπορος
κουλούρα
κουρούπα
λεμόνι
μπογιά
μύλος
ξίδι
παστέλ
πιθάρι
τυρί

Παράδειγμα: λάδι+γέρος =γερολαδάς
(αρνητική σημασία, τσιφούτης, μαυραγορίτης)

Συγκεντρώστε και
άλλες παροιμιακές
φράσεις.

ελαιόλαδο

ελαιόκαρπος

ελαιόφυτο

ελαιοπολτός

ελαιόχρωμα

ελαιουργία

ελαιόμετρο

ελαιοδοχείο

ελαιόδεντρο

ελαιοτριβείο

ελαιοτριβείο

ελαιοκομικό

ελαιοπαραγωγή

ελαιόκαρπος

ελαιοπυρήνας

ελαιόδεντρο

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ελαιουργία

ελαιοπιεστήριο

ΑΘΗΝΑΝ

ελαιοχρωματίζω

ελαιοφυτεία

ελαιοκομικό

ελαιοδοχείο

ελαιοπαραγωγή

ελαιοχρωματίζω

ελαιόχρωμα

ελαιόλαδο

ελαιοπολτός

ελαιόφυτο

ελαιόμετρο

ελαιοφυτεία

ελαιοπυρήνας

ελαιοπιεστήριο

λαδέμπορος

λαδοπίθαρο

λαδοτύρι

λαδερός

λαδοκουλούρα

λαδικό

λαδομπογιά

λαδοτύρι

λαδέμπορος

λαδοκουλούρα

λαδένιος

λαδοπίθαρο

λαδοκουρούπα

λαδόξιδος

λαδοκουλούρα

λαδένιος

λαδόμυλος

λαδωμένος

λαδοτύρι

λαδοπίθαρο

λαδερός

λαδοκουρούπα

λαδόξιδος

λαδόμυλος

λαδομπογιά

λαδοπίθαρο

λαδένιος

λαδωμένος

λαδικό

1. Λέγεται αλλιώς η καλλιέργεια της ελιάς
2. Έτσι ονομάζεται το πρώτο λάδι που βγαίνει στο ελαιοτριβείο
3. Σοβαρός εχθρός του ελαιόδεντρου
4. Πανάρχαιος τρόπος συγκομιδής της ελιάς
5. Καθαριστικό με βάση το λάδι
6. Αλλιώς τα δίκτυα που χρησιμοποιούνται για τη συγκομιδή της ελιάς
7. Εκεί μεταφέρονται οι ελιές αμέσως μετά τη συγκομιδή
8. Στο ελαιοτριβείο γίνεται ο ..... της ελιάς από κλαδιά και φύλλα
9. Αυτός δημιουργείται όταν οι ελιές συνθλίβονται στο ελαιοτριβείο
10. Αλλιώς το κουκούτσι της ελιάς
11. Σκεύη αποθήκευσης του λαδιού
12. Μέσα σε αυτή συντηρούμε ελιές

Ελιά

ΠΑΪΞΤΕ ΜΕ

ΤΗΝ ΕΛΙΑ

μεσοστιχίδα του ΕΛΑΙΟΔΕΝΤΡΟΥ

1. Κλίμα στο οποίο ευδοκίμει η ελιά
2. Μέσο φωτισμού με λάδι
3. Ένα από τα επτά μυστήρια της εκκλησίας που χρησιμοποιείται λάδι
4. Τμήλινο σκεύος στο οποίο φυλάσσεται το λάδι
5. Μεγάλο κουλούρι με λάδι
6. Επιτραπέζιο σκεύος σερβιρίσματος του λαδιού
7. Ήρωας του Ομηρικού έπους που σκάλησε το κρεβάτι του σε κορμό ελιάς
8. Χωράφι με ελιές
9. Είδος τυριού που συντηρείται μέσα σε λάδι
10. Μυθικός ήρωας που συνδέεται με την εμφάνιση της ελιάς στον ελληνικό χώρο
11. Αθλητής ο πυρηνάς της ελιάς

_ _ _ _ _ Ε _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Λ _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Α _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Ι _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Ο _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Δ _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Ε _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Ν _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Τ _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Ρ _ _ _ _ _
 _ _ _ _ _ Ο _ _ _ _ _

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Κ	Λ	Α	Δ	Ο	Λ	Ε	Μ	Ο	Ν	Ο	Μ	Ν	Ξ	Ο
Λ	Φ	Τ	Κ	Λ	Θ	Υ	Τ	Λ	Β	Ν	Μ	Λ	Π	
Α	Α	Ε	Ε	Λ	Ω	Σ	Ε	Α	Α	Κ	Λ	Ο	Α	Ρ
Δ	Ω	Λ	Ξ	Α	Τ	Β	Λ	Δ	Δ	Φ	Ο	Δ	Δ	Ε
Ο	Ρ	Λ	Α	Δ	Ο	Ξ	Ι	Δ	Ο	Ο	Η	Ο	Ο	Τ
Π	Ω	Α	Ρ	Ι	Ρ	Ρ	Ο	Η	Ρ	Η	Ω	Ο	Ψ	Ρ
Ι	Π	Δ	Ω	Λ	Ω	Μ	Ψ	Ω	Ι	Ο	Ω	Η	Ω	Τ
Τ	Μ	Ο	Κ	Α	Μ	Χ	Ω	Ζ	Τ	Η	Μ	Ο	Μ	Υ
Α	Ω	Τ	Ω	Ρ	Φ	Ψ	Μ	Ψ	Α	Ο	Ω	Μ	Ο	Η
Λ	Π	Υ	Φ	Ο	Χ	Μ	Ο	Ω	Ν	Ζ	Μ	Ψ	Ζ	Ν
Π	Ω	Ρ	Ω	Χ	Ρ	Ρ	Χ	Ρ	Η	Ο	Ω	Μ	Ο	Ο
Ο	Ζ	Ι	Ο	Ψ	Ο	Ζ	Ο	Ω	Ρ	Χ	Ο	Μ	Χ	Α
Ζ	Ν	Ω	Ν	Λ	Α	Δ	Ε	Ρ	Ο	Π	Τ	Ε	Λ	Ι
Ρ	Ρ	Α	Α	Ν	Α	Μ	Α	Ω	Α	Α	Ω	Χ	Μ	Α
Λ	Α	Δ	Ο	Κ	Ο	Υ	Λ	Ο	Υ	Ρ	Ο	Μ	Χ	Α

Στο κρυπτόλεξο τρύπωσαν
10 «γεύσεις»
με ελιές και λάδι.

Αν κοιτάξετε
οριζόντια και κάθετα
μπορείτε να τις
ανακαλύψετε.

Η ελιά στην τέχνη

Ελιά,
ελαιογραφία,
Κώστας Παπανικολάου, 2003
(συλλογή Μιχάλη Γιαλούρη).

Ελιά,
μικτή τεχνική,
Βασίλης Καζάκος, 2002.

Καλοκαιρινές σημειώσεις I, II,
ακρυλικό σε ξύλο,
Μάρκος Καμπάνης, 2003.

Ελιές,
χαλκός και ψηφίδες,
Αφροδίτη Λίτη, 2004.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

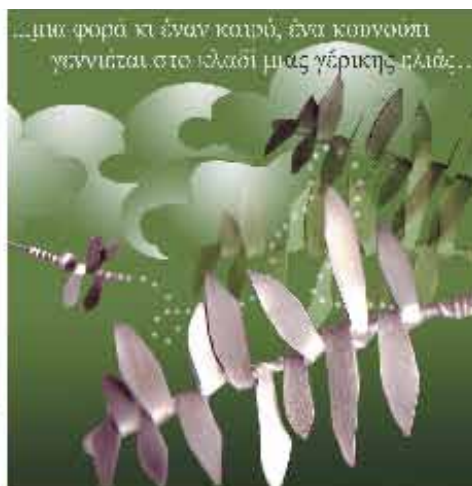

Ελιά φλόγα,
μικτή τεχνική,
Χρήστος Μποκόρος, 1993
(ιδιωτική συλλογή).

Τοπίο ελιάς,
ελαιογραφία,
Παναγιώτης Τέτσος, 2000.

Ελιά με τάματα.
ελαιογραφία,
Τάσος Μαντζαβίνος, 2004
(ιδιωτική συλλογή).

Ένα κλαδί ελιάς ταξιδεύει μέσα
από τις εικόνες και δημιουργεί
τη δική του ιστορία:
Ήταν όλα κοσμήματα...
παραμύθι σε χρυσό.
Λήδα Σκληρού, 2004.

Αφού διαβάσετε
την ιστορία της Λήδας
Σκλήρου δημιουργήστε
τη δική σας ιστορία
με εικόνες που
θα ζωγραφίσετε
στα τετράγωνα

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Μαζεύοντας ελιές,
μαρκαδόρος,
Απόστολος Καραμπατζάκης (ετών 12),
1ο Πειραματικό Γυμνάσιο Αθηνών, 1991
(συλλογή Μουσείου Ελληνικής Παιδικής Τέχνης).

Ίκαρος,
γλυπτό πάνω σε κορμό ελιάς,
Gianfranco Timossi, Ρόδος χ.χ.

ΑΘΗΝΑΙ

Μετατρέψτε τα αγγεία του λαβιού σε έργα τέχνης.

Ζωγραφίστε, κάντε κολλάζ κ.λπ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Απολίθωση, μικτή τεχνική,
Θεοφανώ Σαραμαντή, 2002.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Φύλλα ελιάς σε απολιθώματα και στην τέχνη συναντάμε από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα. Χρωμάτισε πραγματικά φύλλα ελιάς με τέμπρες, χρησιμοποίησέ τα ως στάμπες για να δημιουργήσεις το δικό σου έργο τέχνης. Μπορείς ακόμη να κολλήσεις φύλλα ελιάς σε έγχρωμο χαρτόνι για να δημιουργήσεις μία σύνθεση. Βάλε τίτλο στο έργο σου.

Αρχαίο ελληνικό κόσμημα

Απολιθωμένα φύλλα,
περίπου 60.000 ετών,
Καλδέρα Σαντορίνης.

Τοιχογραφία Μινωικής εποχής,
Κνωσός.

Ο Θεσσαλικός κάμπος
(λεπτομέρεια),
ακρυλικό σε χαρτί,
Γιάννης Μιχαηλίδης, 2003.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Η ελιά και το λάδι
στη διατροφή

Το ελαιόλαδο είναι
ιδανικό για το τηγάνισμα,
γιατί δεν χάνει τα
χρήσιμα συστατικά του
στις υψηλές θερμοκρασίες,
αντίθετα με
τα σπορέλαια

Το ελαιόλαδο
περιέχει πλήθος
αντιοξειδωτικών ουσιών
που προστατεύουν
τον οργανισμό από
τον καρκίνο και πολλά
άλλα νοσήματα

Μόνο το ελαιόλαδο
εξάγεται με μηχανική
συμπίεση και επομένως
είναι απαλλαγμένο από
όλες τις ανεπιθύμητες
χημικές προσμίξεις

Μην ξεχνάς

τι υπέδειξαν ο Αντώνης Καφάτος
και η Αντωνία Τριχοπούλου
καθηγητές Διατροφολογίας

Το καλύτερο για
όλες τις χρήσεις είναι το
αγνό παρθένο ελαιόλαδο,
περιέχει κυρίως
μονοακόρεστα λιπαρά
οξέα και έχει άριστη
σχέση ω-3 προς ω-6
λιπαρά οξέα

Η σωστή και υγιεινή
διατροφή μπορεί
να επιτευχθεί με
κατανάλωση ελαιολάδου
στις σημερινές
διατροφικές συνήθειες

Το ελαιόλαδο
περιέχει τα
απαραίτητα λιπαρά
οξέα για την ανάπτυξη
και την υγεία
των παιδιών

Τα σπορέλαια και
το πυρηνέλαιο δίνουν
το λάδι τους σε υψηλές
θερμοκρασίες και με
χημικούς διαλύτες, άρα
δεν είναι αγνά
ούτε υγιεινά

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Δημιουργήστε τη δική σας διατροφική πυραμίδα με βάση την εβδομαδιαία κατανάλωση τροφών. Εντοπίστε τη θέση του λαδιού σε αυτή και μιλήστε για το πώς συνδυάζεται το λάδι με τις τροφές. Τι συμπεράσματα βγάξετε;

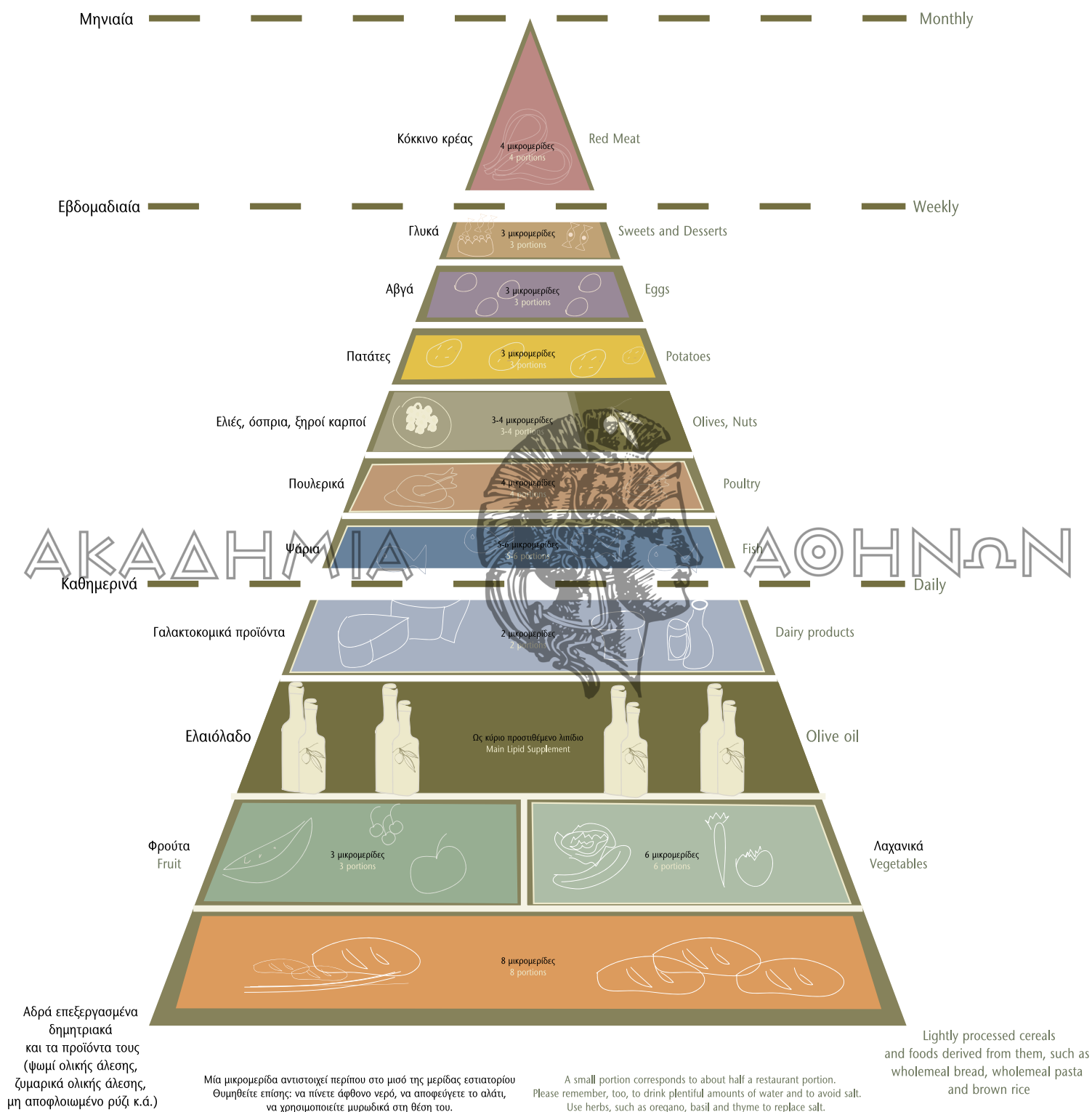
ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Βλέποντας τις αλυκές από το Κατσάρι (λεπτομέρεια), ελαιογραφία, Καλλιρρόη Μαρούδα, 2001 (συλλογή Αγέτι Ηρακλής).

Μεσογειακή διατροφή The Mediterranean Diet

Πηγή: Ανώτατο Ειδικό Επιστημονικό Συμβούλιο Υγείας, Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας

ΑΘΗΝΑ 2001

Κλαδί ελιάς και σαλιγκάρια, ακρυλικό, Γιάννης Μαράβας, 2005

Περιγράψτε τις δικές σας εμπειρίες, σχετικά με την κατανάλωση λαδιού στο σπίτι:

- πόσο συχνά καταναλώνετε ελαιόλαδο;

α) καθημερινά

β) μερικές φορές την εβδομάδα

γ) μερικές φορές το μήνα

- χρησιμοποιείτε σπορέλαια;

α) συχνά

β) σπάνια

γ) ποτέ

- με τι λάδι τηγανίζετε;

α) ελαιόλαδο

β) καλαμποκέλαιο ή ηλιέλαιο

γ) άλλες λιπαρές ουσίες

- στο φαγητό βάζετε λάδι ή βούτυρο;

- Στην καθημερινή διατροφή πώς μπορούμε να καταναλώσουμε λάδι ελιάς; (καταγράψτε μερικούς τρόπους π.χ. ψωμί με λάδι, λάδι στη σαλάτα...)
- Γιατί πιστεύεις ότι πολλά εστιατόρια αλλά και αλυσίδες παρασκευής «γρήγορου φαγητού» διαφημίζουν όλο και περισσότερο ότι χρησιμοποιούν μόνο ελαιόλαδο;

- Μάθε από βιβλία ή το διαδίκτυο για τα πολυακόρεστα λιπαρά οξέα ω-3 και ω-6. Πόσο σημαντικά είναι για την υγεία μας και από ποιες τροφές προέρχονται, αφού δεν μπορεί να τα συνθέσει ο οργανισμός μας;

- Μάθε μερικές συνταγές με ελιές (ελαιόψωμο, μακαρόνια με ελιές και τόνο, ρυζοσαλάτα με ελιές και λαχανικά).

Παραδειγματική εφαρμογή του προγράμματος

μαθαίνω για την ελιά και το λάδι στον πολιτισμό της Ρόδου

...Μετά κατά Νοέμβριο και στις ελιές πηγαίνουν,
φορτώνανε τα ζώα τως κι αυτοί πεζοί διαβαίνουν...
Και μία-μία τις ελιές με χέρια τις μαζεύουν
και μέσα δεν υπήρχανε, για να τις μεταφέρουν.
Όποιος δεν είχε γάιδαρο, μουλάρι στην αυλή του,
ήτανε πλέο(ν) δυστυχής σε όλη τη ζωή του.
Τώρα υπάρχουν κλεκτικά, υπάρχουνε τα δίκτυα
και δύο αυτοκίνητα απ' έξω απ' τα σπίτια.
Πυρώνανε το φούρνο τως και τις ελιές εφρουούσα(ν)
και πάλι στα κοφίνια τως αυτές τοποθετούσα(ν).
Τις παίρναν στον ελιόμυλο, αυτές να τις αλέσουν
και στους τουβράδες μάλλινους τη λάσπη για να θέσουν.
Και το μουλάρι τύφλωναν, την πέτρα να γυρίζει,
να ρίχνει ελιές ο μυλωνάς, συνέχεια να φτυαρίζει.
Και τις ελιές τις έβαζε στ' αλώνι μία στρώση
και λίγες-λίγες έριχνε, η πέτρα να τις λιώσει.
Και ο τουβράς σα φάκελος, διπλώνε(ν) και το δένα(ν)
και τότες τους στοιβάζανε στη στοιβα ένα-ένα.
Στην πλάντρα τους στοιβάζουνε τους φάκελους να σφίξουν
στις βούρνες πέφτουν τα υγρά κι εκεί τα ξεχωρίζουν.
Στην μία βούρνα τα νερά και εις την άλλη λάδι,
με τη βυτίνα κουβαλούν, γεμίζει το πιθάρι.
Κέντρο της πλάντρας 'βρίσκετο αγράχτι σιδερένιο
και η μανέλα σε φωλιά μέσα της περασμένο.
Και τη μανέλα με θελιά, με πότσο ετραβούσα(ν)
και τέσσερα τ' άτομα, αργιάτη εγυρνούσα(ν).
Στο τέρμα όταν έφθανε, μάλινα εφωνάζα
και ο αργιάτης ξέκλωθε και πάλι τον εβάζα(ν).
Μόνο το αγουρέλαιο εκείνο επουλούσα(ν),
κουμπάνια πάντα αφήνανε, εκείνο όπου εφρουούσα(ν).
Φρυμένο λάδι λέγανε, πως είχε περικέτι¹,
έρτυζε² λέει το φαῖ, φαινόταν όπου πέφτει...

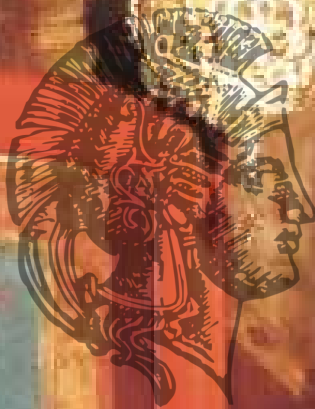
Απόλλωνα.
Μαθητές μπροστά
από μνημειακή ελιά,
φωτ. Σάββα Πίσσα.

Απόσπασμα από το βιβλίο:
Κωνσταντίνος Ν. Τσουκαλάς, «Έμπωνα Ρόδου», Έμμετρη ηθογραφική
παράδοση, Αθήνα 1995, σ. 31-36.

1. αφθονία
2. από το αρτύω < αρτύνω < αρταίνω = νοστιμίζω (το φαγητό)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Η ιερότητα του δέντρου της ελιάς

Το δέντρο της ελιάς θεωρείται ιερό σύμφωνα με την παράδοση της Ρόδου

- επειδή ο Χριστός προσευχήθηκε κάτω από μια ελιά στο Όρος των Ελαιών
- επειδή με το λάδι ανάβουν τα καντήλια της εκκλησίας

Ίστριος. Στο μοναστήρι του αγίου Μερκουρίου, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2001.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

(αριστερά) Απόλλωνα

Στο «καθολικό» του χωριού (Ιερός Ναός Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού), εικόνα του αγίου Γεωργίου, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

Απόλλωνα. Ελαιώνας, φωτ. Σάββα Πίσσα.

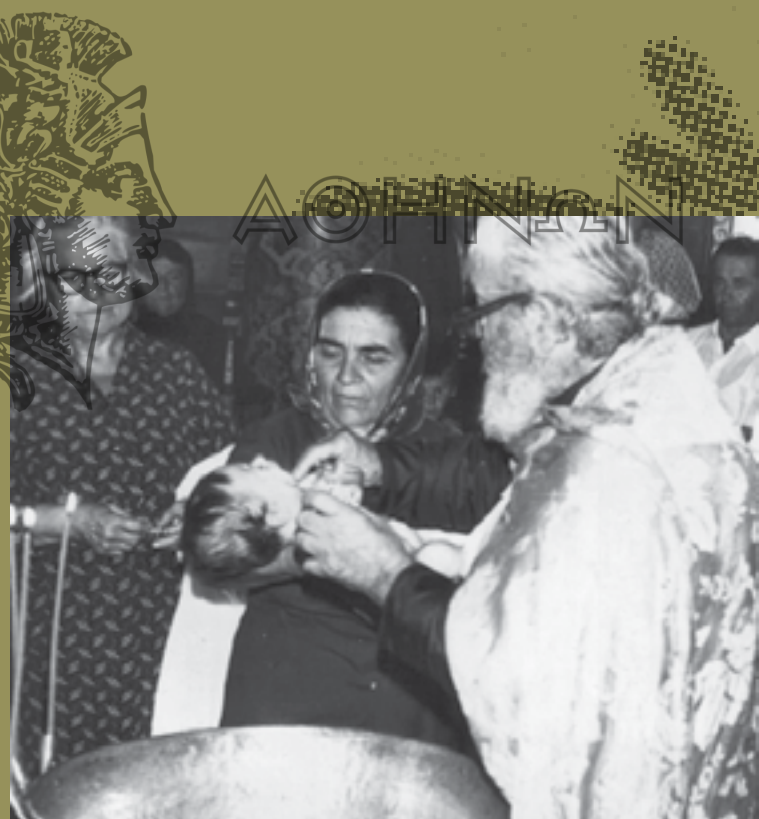

Η χρήση του λαδιού στην εκκλησία:

- μυστήρια: βάφτιση, χρίσμα, ευχέλαιο
- ανάμμα των καντηλιών στους ναούς

Απόλλωνα.
Μυστήριο βάφτισης
(συλλογή Σάββα Πίσσα).

Απόλλωνα.
Μυστήριο χρίσματος
(συλλογή Σάββα Πίσσα).

Αρχάγγελος.
Στην Παναγία την Τσαμπίκη, Προσφορές των πιστών σε λάδι.
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

Άσκληπιείο.
Άναμμα καντηλιών στο «καθολικό» του χωριού (Ιερός Ναός
Κοιμήσεως της Θεοτόκου). φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

Καλυθιές.
Αρτοκλασία στο μοναστήρι του αγίου Ιωάννη του «Αποκεφαλιστή»,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2000.

Η ελιά και το λάδι στα νεότερα έθιμα

1. Προσφορές λαδιού και ελαιοδένδρων στην ορθόδοξη χριστιανική λατρεία

1) Περιπτώσεις με τις οποίες συνδέεται η προσφορά λαδιού

και ελαιοδέντρων στην εκκλησία:

- με την αρτοκλήσια
- με τα τάματα
- με την καινούργια σοδειά

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Κιοτάρι.
Μεταφορά του αρτοκόφινου στο μοναστήρι
της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2005.

2) Τυπνρίζετε άλλες περιπτώσεις;

3) Μπορείτε να καταγράψετε από ηλικιωμένους κάποια προσωπική ιστορία, όπως όνειρο, όραμα ή πραγματικό γεγονός που να τους παρότρυνε να προσφέρουν λάδι στην εκκλησία;

Βυτίνα

2. Οι χρήσεις του λαδιού στην καθημερινή πρακτική

α. Το λάδι ως θεραπευτικό μέσο

1) Περιπτώσεις χρήσης το λαδιού ως φαρμάκου:

- για την περιποίηση του βρέφους (ως μαλακτικό για τον αφαλό και μαζί με φύλλα μυρτιάς για την παρασκευή πούδρας που θεωρείται ότι προλαμβάνει τον ερεθισμό του δέρματος)
- για τις δερματικές παθήσεις (καλόγερος, ψωρίαση)
- για τις πληγές
- για την ανακούφιση του πόνου στο αυτί
- για εντριβές επί πόνου

Αρχάγγελος. Στην Παναγία την Τσαμπίκη, Βαμβάκι και αλουμινόχαρτο δίπλα στο καντήλι, φωτ. Λ. Καραπιδάκη, 2008.

Ίστριος. Στο μοναστήρι του αγίου Μερκουρίου, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2005.

Λάερμα. Τσέφλα. Κλαδάκια από αυτό το φυτό τοποθετούνται σε λάδι για την παρασκευή φαρμάκου για τις πληγές, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2001.

Ασκληπιείο, Λαογραφικό-Εκκλησιαστικό Μουσείο. Γουδί για την ετοιμασία θεραπευτικών παρασκευασμάτων, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2004.

2) Μπορείτε να μάθετε και άλλες λαϊκές θεραπευτικές πρακτικές με το λάδι και να τις περιγράψετε; Μάθετε π.χ. αν χρησιμοποιούσαν το λάδι για να παρασκευάσουν αλοιφές.

Αρχάγγελος. Στην Παναγία την Τσαμπίκα: Η προσκυνήτρα παίρνει λάδι από το καντήλι, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 1998.

β. Το λάδι σε λατρευτικές-θεραπευτικές πρακτικές

1) Ονομάστε "αγίους-γιατρούς", στη Ρόδο:

- Άγιος Μερκούριος στην Ίστριο
- Άγιος Παντελεήμονας στα Σιάννα
- Αγία Άννα στα Καλαβάρδα
- Η Παναγία η Τσαμπίκα

Αρχάγγελος, Στην «Κυρά» ή στην «Ψηλή» (Παναγία Τσαμπίκα), φωτ. Μ. Ανδρουλάκη 1998.

Έχετε ακούσει κάποια διήγηση σχετικά με τη θεραπευτική δύναμη του λαδιού από το καντήλι;

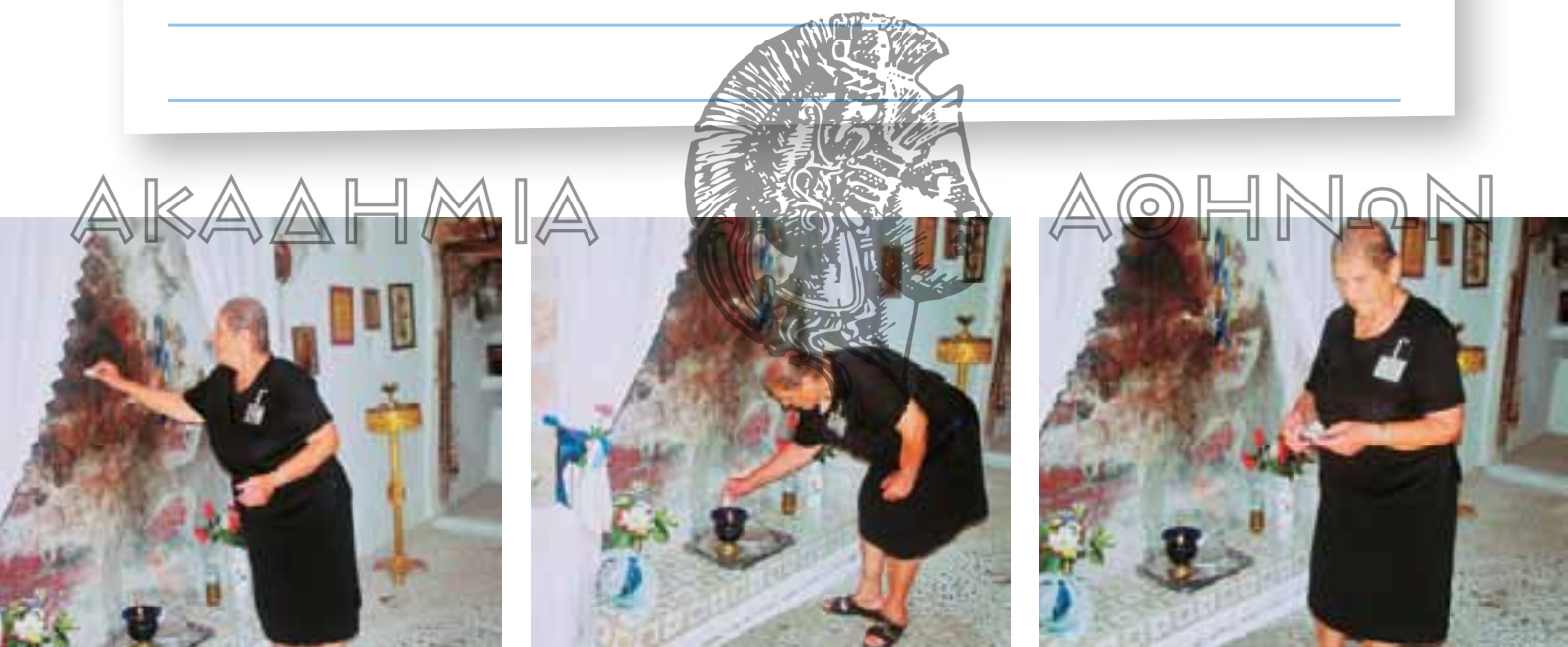
2) Οι άνθρωποι στο παρελθόν κατέφευγαν στους αγίους, για να λύσουν τα προβλήματα υγείας, επειδή είχαν:

- πίστι - εμπιστοσύνη στη θεία παρέμβαση
- έλλειψη γιατρών και φαρμάκων κατά το παρελθόν
- ανεπάρκεια συγκοινωνιακών μέσων για την πρόσβαση σε γιατρούς
- έλλειψη οικονομικής δυνατότητας για την επίσκεψη στο γιατρό

3) Για ποιο λόγο και σήμερα εξακολουθούν την ίδια πρακτική;

- πίστη
- εμπύχωση - ηθική υποστήριξη

4) Σήμερα, σε ποιές περιπτώσεις καταφεύγουμε στους αγίους για βοήθεια;

Ίστριος. Στο μοναστήρι του αγίου Μερκουρίου, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2005.

Παράδειγμα λατρευτικής – θεραπευτικής πρακτικής:

«Συνάλειμμα»: η προσκυνήτρα σταυρώνει το βαμβάκι τρεις φορές στην εικόνα, το λαδώνει στο καντήλι και το παίρνει μαζί της στο σπίτι, όπου το τοποθετεί στα εικονίσματα είτε για μελλοντική θεραπευτική χρήση σε περίπτωση ανάγκης είτε για φυλακτό.

Βάγενοι σταυροί

γ. Το λάδι σε μαγικο-θρησκευτικές θεραπευτικές πρακτικές

1) Πότε παίρνουμε μικρά κλαδάκια ελιάς από την εκκλησία και πώς τα χρησιμοποιούμε:

- Την παραμονή της Πρωτοχρονιάς φέρνουμε στην εκκλησία μικρά κλαδάκια ελιάς, τα αφήνουμε για να λειτουργηθούν και τα παίρνουμε πίσω των Φώτων ή της Υπαπαντής.

- Τα φυλάμε στα εικονίσματα του σπιτιού και τα χρησιμοποιούμε για το θυμιάτισμα (κάπνισμα) κατά της αρρώστιας ή για προφύλαξη από το «κακό».

Μαζί με την ελιά βάζουμε στο θυμιατήρι και κομμάτι από βάγενο σταυρό (=σταυρό από βάγια της Κυριακής των Βαΐων), λουλούδια του Επιταφίου, και «ματσί» της Σταυροπροσκύνησης, (διάφορα λουλουδάκια σε ματσάκι), που παίρνουμε από την εκκλησία.

Μαριτσά. Κλαδιά ελιάς
στα εικονίσματα του σπιτιού,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 1989.

2) Η χρήση του λαδιού σε πρακτικές κατά της βασκανίας (μάτιασμα).
Τα παιδιά μπορούν να περιγράψουν τη διαδικασία του «ξεματιάσματος»,
αφού συλλέξουν πληροφορίες από προφορικές μαρτυρίες.
π.χ. πώς καταλαβαίνουν αν κάποιος είναι ματιασμένος,
τί λόγια λένε κ.λ.π.

Από τη διαδικασία του ξεματιάσματος, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, Αθήνα 2009.

3) Για προστασία από το «κακό» τα Χριστούγεννα έπρεπε όλο το βράδυ
να καίει στο τζάκι ελιά. Σχολιάστε τη φράση αυτή.
Για ποιο λόγο νομίζετε ότι στρέφονταν σε τέτοιου είδους πρακτικές;
Γνωρίζετε άλλες παρόμοιες πράξεις προφύλαξης με λάδι ή φύλλα ελιάς;

δ. Τα φύλλα της ελιάς και το λάδι σε μαντικές ενέργειες

Τα φύλλα της ελιάς χρησιμοποιούνται ως διαγνωστικό μέσο:

- για την πρόγνωση της αδιαθεσίας-ματιάσματος (θύμιαζαν το παιδί με τα φύλλα της ελιάς που έπαιρναν από την εκκλησία.

Αν το φύλλο έβγαζε φούσκες, έλεγαν ότι το παιδί ήταν

ματιασμένο.)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Σιάννα. Αυτοσχέδια θυμιατήρια στο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής στις Στελίες, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 1993.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Στο παρελθόν οι κοπέλες χρησιμοποιούσαν τα φύλλα της ελιάς για να μάθουν αν συγκεκριμένος νέος τις αγαπούσε. Έβαζε κάθε νέα δύο φύλλα ελιάς σταυρωτά πάνω σε κάρβουνο στο μαγκάλι, και όταν τα φύλλα καίονταν μαζί, έβγαζε το συμπέρασμα ότι ο νέος που είχε στο μυαλό της, την αγαπούσε.

- 1) Μπορείτε να αξιολογήσετε αυτή την πρακτική; Νομίζετε ότι πίστευαν στη δύναμη της ελιάς να αποκαλύπτει το άγνωστο ή ήταν απλά ένα παιχνίδι του χειμώνα;
- 2) Πώς πιστεύετε ότι διασκέδαζαν οι νέοι στο παρελθόν (χωρίς επιτραπέζια παιχνίδια, τηλεόραση, ηλεκτρονικό υπολογιστή, ηλεκτρονικά παιχνίδια κ.λπ.);

3. Η σχέση του λαδιού με τον θάνατο

Η ζωή του ανθρώπου παρομοιάζεται με το λάδι που καίει στο καντήλι

- π.χ. λένε για τον άνθρωπο που πέθανε: «σώθηκε το λάδι στο καντήλι του»

1) Γνωρίζετε άλλες παρόμοιες φράσεις; Σημειώστε όσες βρείτε.

Απόλλωνα. Καντήλια σε τάφους, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

2) Πώς αλληλώς συνδέεται το λάδι με τον θάνατο;

- ανάβουμε το καντήλι στο σπίτι για 40 ημέρες από τον θάνατο μέλους της οικογένειας
- ανάβουμε το καντήλι στο νεκροταφείο

Ασκληπιείο.
 Άναμμα καντηλιού στο νεκροταφείο,
 φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

Καντίλι,
 φωτ. Περικλή Αντωνίου.

Η ελιά και το λάδι στη διατροφή της Ρόδου

Τα παιδιά μπορούν να συγκεντρώσουν πληροφορίες σχετικές με την κατανάλωση ελιάς και λαδιού κατά το παρελθόν και σήμερα.

Να καταγράψουν συνταγές φαγητών ή γλυκισμάτων και να τις ταξινομήσουν σύμφωνα με τον κύκλο του χρόνου και την περίσταση.

- πρόχειρα γεύματα στο χωράφι, στο ελαιοτριβείο
- νηοτίσιμα γεύματα
- καθημερινή διατροφή
- γλυκίσματα (φανουρόπιτα, λουκουμάδες, δίπλες, τηγανίτες...)
- γιορτινά εδέσματα (Χριστούγεννα, Πάσχα...)
- γαμήλια εδέσματα

Απόλλωνα.
Σερβίρισμα σε εστιατόριο του χωριού,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007

Μπορείτε να αναζητήσετε τρόπους κατανάλωσης του ψωμιού με το λάδι (περικαυτιές, ξερό ψωμί με τσίκνισμα κ.λπ.)

Μπορείτε να περιγράψετε τη διαδικασία παρασκευής τους;

Απόλλωνα. Παρασκευή περικαυτιών, με την ευκαιρία της 4ης διημερίδας ελιάς και ελαιολάδου, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Περικαυτιές

Ψωμί
με τσίκνισμα

ΑΘΗΝΩΝ

άλλες συνταγές

Απόλλωνα, Λαογραφικό Μουσείο-Ελαιοτριβείο.
Πιθάρια στον αποκρέβατο,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

Απόλλωνα. Πιθάρι,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη 2000.

Ασκληπιείο, Λαογραφικό Μουσείο-Ελαιοτριβείο.
Τζιάρα, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2004.

Απόλλωνα.
Καμαρικό σπίτι. Κρεβάτι και αποκρέβατος,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη 2000.

Η χρήση του λαδιού στην οικιακή οικονομία

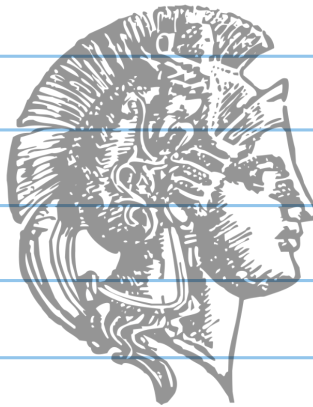

1) Σε ποιο μέρος του σπιτιού αποθήκευαν το λάδι;

- στον παταρό, αμπαταρό ή αποκρέβατο
(αποθηκευτικός χώρος κάτω
από το υπερυψωμένο κρεβάτι)

2) Ονομάστε δοχεία αποθήκευσης του λαδιού και των ελαιών
και ταξινομήστε τα σύμφωνα με τη χωρητικότητά τους:

- πιθάρι
- βυτίνα
- βυτινάρι
- τζάρα
- άλλες ονομασίες

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Άγιος Ισίδωρος. Βυτίνα, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2001.

Βυτίνα

Πιθάρι

3) Τα παιδιά μπορούν να καταγράψουν τρόπους συντήρησης του καρπού της ελιάς.

- τσακιστές
- χαρακιστές
- παστές
- άλλοι τρόποι

4) Γνωρίστε χρήσεις του λαδιού για τη διατήρηση τροφίμων:

- λάδι πάνω από την άρμη της φέτας
- λάδι πάνω από τον χυμό λεμονιού
- λάδι στα φρέσκα λαχανικά
- λάδι στα φαρικά (σταπόδι, σαρδέλα)
- λάδι πάνω από τον πελτέ (σάλτσα ντομάτας)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Σιάννα. Ελιά, φωτ. Κώστα Μενεγάκη (φωτ. αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Σιαννών).

Το λάδι ως οικονομικός παράγοντας

Παραγωγή λαδιού σε σύγχρονο ελαιοτριβείο: 1. ο καρπός της ελιάς, 2. ο ελαιοπολτός, 3. το λάδι.
φωτ. Κώστα Μενεγάκη (φωτ. αρχείο Πολιτιστικού Συλλόγου Σιαντών).

«Ταηιά αγοράζαμε ένα πράμα δίνοντας άλλο πράμα. Και λάδι και ψάρια
τ' αγοράζαμε με ανταλλαγή. Εν να 'ρθει ο ψαράς και να φωνάζει: Μία οκά λάδι,
μία οκά ψάρια. Δίναμε λάδι και δίναν μας ψάρια»

από μαρτυρία του Αποστόλη Καραμανώλη (Απόλλωνα: 2000).

- για ποιο λόγο γίνονταν αυτού του είδους οι ανταλλαγές;
- συγκεντρώστε μαρτυρίες αγοραπωλησίας προϊόντων με ανταλλαγή

Η καλλιέργεια της ελιάς

Βιολογική μέθοδος αντιμετώπισης του δάκου της ελιάς στη Ρόδο, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, (αριστερά) Ψίνθος, 2002 (δεξιά) Ασκληπιείο, περιοχή του Κουναρά, 2007.

Ο εκπαιδευτικός να κάνει μια εισαγωγή στην τάξη σχετικά με την καλλιέργεια της ελιάς. Μπορεί να αναφερθεί στα εξής σημεία:

- μεταφορά και μεταφύτευση αγρίας ελιάς (αγριελιά, αβρολιά)
- είδη μπολιάσματος (καζίκι / πόδι / ματί)
- το φύτεμα της ελιάς σήμερα (έτοιμα φυτά)
- είδη ελιάς (λαδοελιά, ψιλοελιά, χοντροελιά, κορωνέικη κ.λπ.)
- εχθροί της ελιάς και μέθοδοι θεραπείας
- «Μάχη της ελιάς» (Τον Ιανουάριο του 1952, ο Ιωάννης Γεωργάκης, Γενικός Διοικητής Δωδεκανήσου, παρότρυνε τους κατοίκους των χωριών να φυτέψουν ελιές, κηρύσσοντας συμβολικά τη μάχη της ελιάς)

Από το βιβλίο του Γιώργου Αλ. Διακοσάβα, Αρνίθα. Παράδοσιακό χωριό στη Νότια Ρόδο. Οδοιπορικό στην ιστορία και λαογραφία του, Ρόδος 2005, σ. 247.

Τα παιδιά να χωριστούν σε ομάδες και κάθε ομάδα να συλλέξει πληροφορίες για να εμβαθύνει σε μια διαφορετική θεματική:

- φύτεμα ελιάς παλαιότερα και σήμερα
- εχθροί της ελιάς και αντιμετώπισή τους
- είδη ελαιοκάρπου

Απόλλωνα. Ελαιώνας την περίοδο της συγκομιδής, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

Προετοιμασία
ερωτήσεων για
συνέντευξη με έναν
ελαιοκαλλιεργητή

Ζητήστε από έναν
ελαιοκαλλιεργητή
να σας ξεναγήσει
στον ελαιώνα του

Συζήτηση για
τη «μάχη της ελιάς»:
- υπήρξε όφελος;
- άλλαξε το τοπίο;

Το λιομάζεμα (ελαιοσυλλογή-συγκομιδή)

1) Αναζητήστε πληροφορίες για τη συγκομιδή του ελαιοκάρπου:

- πότε γίνεται η συγκομιδή της ελιάς (ανάλογα με την τοποθεσία, την ποιότητα του εδάφους και την ποικιλία...)
- μέθοδοι συγκομιδής, παλαιότερα και σήμερα (ράβδισμα, περισυλλογή με τα χέρια, χρήση διχτύων...)

2) Ορολογία σχετική με τη συγκομιδή της ελιάς στη Ρόδο:

γυρολόι ή 'ρολόι (η περισυλλογή του καρπού που έπεφτε από

τον αέρα πριν αρχίσει η συγκομιδή από τον ιδιοκτήτη)

γκλέξιμο (ράβδισμα)

τέγκλες ή τέμπλες ή τεγκλιά ή γκλέκτορια (βίτσες ή κοντάρια

για το ράβδισμα ελιάς)

μαζούλι (σοδειά)

λαδοχροιά (η χρονιά με τη μεγαλύτερη παραγωγή λαδιού)

(αριστερά) Ράβδισμα της ελιάς κατά την αρχαιότητα. Μελανόμορφος αμφορέας, 6ος αι. π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο).

(δεξιά) Ράβδισμα της ελιάς στη Βυζαντινή εποχή. Μικρογραφία 10ου αι. μ.Χ. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη).

Αθήλωνα. Γκλέξιμο της ελιάς (συλλογή Σάββα Πίσσα).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Λιομάζεμα
στην αρχαιότητα,
στο Βυζάντιο και
στη νεότερη Ελλάδα.
Αντιστοίχισε και
σύγκρινε τις εικόνες.

Το μάζεμα των ελαιών εν Μυτιλήνη, ελαιογραφία, Θεόφιλος Χατζημιχαήλ, 1933 (Μουσείο Θεόφιλου, Μυτιλήνη).

Μάθετε ότι:

1. Μία οικογένεια εκτός από τις ελιές που είχε στα δικά της κτήματα

μπορούσε να έχει ελαιόδενδρα σε κτήματα, που ανήκαν σε άλλον.

Αυτές οι περιπτώσεις συνδέονται με δωρεά π.χ. ένας γονιός πάντρευε

το παιδί του και επειδή δεν είχε πολλά δέντρα, έδινε στον γιο το κτήμα

και στην κόρη 2-3 ελιές που ήταν μέσα στο κτήμα ή ένας που είχε ανάγκη οικονομική πουλούσε την ελιά, αλλά το κτήμα το κρατούσε ο ίδιος.

Σ' αυτή την περίπτωση αυτός που είχε την ελιά μάζευε τον καρπό.

2. Τα θήμια δέντρα ή μοιρασιάρικα, ανήκουν από κοινού σε συγγενείς

και προέρχονται από κληρονομιά που δεν μπορεί να μοιραστεί σε ίσα μερίδια.

Κατά τη συγκομιδή, οι συνιδιοκτήτες των δέντρων μοιράζονται τον καρπό.

Μπορείτε να συλλέξετε σχετικό υλικό; Εντοπίζονται παρόμοια φαινόμενα σήμερα; Πώς διευθετήθηκαν αυτές οι περιπτώσεις;

Απόλλωνα. Ελαιώνας την περίοδο της συγκομιδής με δίχτυα στρωμένα κάτω από τις ελιές, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

Απόλλωνα. Γκλέξιμο της ελιάς, φωτ. Σάββα Πίσσα.

Απόλλωνα. Γυναίκες μαζεύουν τις ελιές από κάτω (συλλογή Σάββα Πίσσα).

Να συζητηθεί:

1) η συνεργασία-αλληλεβοήθεια μεταξύ των οικογενειών κατά τη συγκομιδή της ελιάς στο παρελθόν. Να δοθεί έμφαση στον τρόπο που αυτή συντελούσε στην εξασφάλιση της κοινοτικής συνοχής και αλληλεγγύης. Σήμερα υπάρχει ακόμη συνεργασία;

2) η προσφορά εργασίας κατά τη συγκομιδή του καρπού των δέντρων που ανήκαν στην εκκλησία:

- με ποιο τρόπο γινόταν η πρόσκληση-συγκέντρωση του κόσμου;
(με τελέαλη ή με ανακοίνωση από τον ιερέα μετά την λειτουργία)
- πώς διέθετε η εκκλησία το λάδι της;
(πλήρωμή δασκάλων, ελεημοσύνη στους φτωχούς, πώληση)

Η εξαγωγή του λαδιού από τον καρπό

Στην αρχαιότητα

- να γίνει στην τάξη σύντομη αναφορά στα τρία στάδια εξαγωγής του λαδιού κατά την αρχαιότητα (σύνθλιψη του καρπού, συμπίεση ελαιοπολτού, διαχωρισμός του ελαιολάδου).
- να πραγματοποιηθούν εκπαιδευτικές επισκέψεις σε τοποθεσίες, στις οποίες έχουν εντοπιστεί μέλη αρχαίων ελαιοτριβείων στη Ρόδο (τοποθεσία Γδούρι, ΒΔ του χωριού Αρχαγγέλου, Κεραμί, νότια του Αρχαγγέλου κ.ά.)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Έτσι τα παιδιά θα μάθουν να αναγνωρίζουν τα ίχνη του παρελθόντος και θα ευαισθητοποιηθούν σε θέματα διάσωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Για τον εντοπισμό των τοποθεσιών που αναφέρονται στο βιβλίο

«Η ελιά στον πολιτισμό της Ρόδου» ο εκπαιδευτικός μπορεί να ζητήσει βοήθεια από ανθρώπους της περιοχής που τις γνωρίζουν.

Εκπίεση του ελαιοκάρπου κατά την αρχαιότητα. Μελανόμορφος σκύφος, 8ος αι. π.Χ. (Βοστώνη, Μουσείο Καλών Τεχνών).

Σάλακος, χώρος έξω από τον ιερό ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Βάση αρχαίου ελαιοπιεστηρίου, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

Απόλλωνα, χώρος έξω από το νεκροταφείο. Βάρος (τύπου 3) αρχαίου ελαιοπιεστηρίου, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

Ζητήστε

από ένα γεωργό να
ονομάσει τα τοπωνύμια
μιας διαδρομής
π.χ. από την Ανατολή
προς το Βορρά

Επιλέξτε τα τοπωνύμια
που παραπέμπουν
σε ελιά, ελαιώνες,
ελαιοτριβεία,
αντικείμενα λαδιού
κ.λπ.

Για παράδειγμα:

Αγρίλιες (Λάερμα),
Αγρολιές (Αφάντου),
Ανωλιά (Βάτι),
Ελιώνας (Βάτι),
Δαφνολιές (Σορωνή),
Καρολιές (Μαρτσά),
Κατσολιές (Διμυλιά)

Δραστηριότητες:

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Κατσουρολιά
(Σιάννα, Μονόλιθος),
Κορκολιά (Απολακκιά),
Λαδικό (Καλυθιές),
Λαϊν (Μονόλιθος,
Σιάννα, Πιλατάνια)
Λιονίν (Τροφύλια)

Λιοφύρι (Ματώννα),
Μαναχί ελιά
(Άγιος Ισίδωρος),
Μονολιά (Λάερμα),
Μυτολιές (Σορωνή),
Τρεισελιές (Ιστριος),
Πιθάρια (Απόλλωνα, Αρχιπολη),
Σαπουναρεία (Βάτι),
Φουσκολιά (Αφάντου)

Βάρη (τύπου 3) αρχαίων
ελαιοπιεστηρίων στη Ρόδο.
φωτ. Λ. Καραπιδάκη, 2008.

Απόλλωνα, Λαογραφικό
Μουσείο-Ελαιοτριβείο.
Φακοειδής μυλόλιθος αρχαίου
ελαιοτριβείου.
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

Στόχος είναι η ευαισθητοποίηση των παιδιών, ώστε
να αναζητούν τη σημασία των τοπωνυμίων.

Τι κρύβεται πίσω από κάθε όνομα;

Στη νεότερη Ρόδο

1) Η επεξεργασία του καρπού της ελιάς για την παρασκευή του λαδιού γίνεται σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο, το ελαιοτριβείο που στη Ρόδο ονομάζεται:

- μάγγανα
- λαδόμυλος
- ελιόμυλος
- μύλος

Απόλλωνα, Λαογραφικό
Μουσείο-Ελαιοτριβείο.

Ζωοκίνητος ελαιόμυλος με μία πέτρα,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

2) Να αναζητηθούν οι διάφοροι τύποι ελαιοτριβείων στη Ρόδο.

- **ζωοκίνητο:** η σύνθλιψη του καρπού της ελιάς γινόταν στον ελαιόμυλο με πέτρα που περιστρεφόταν σε πέτρινη κυκλική βάση με τη δύναμη ζώου (αλόγου ή μουλαριού)
- **μηχανοκίνητο:** η κίνηση της μυλόπετρας γινόταν με πετρελαιοκίνητη μηχανή

Διμυλιά. Ζωοκίνητο ελαιοτριβείο. Ελαιόμυλος με τέσσερις μυλόπετρες, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

Ασκληπιείο. Μηχανοκίνητο ελαιοτριβείο,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

3) Να γίνουν επισκέψεις στα ζωοκίνητα ελαιοτριβεία Απολλωνίων,
Διμυθιάς, Σαλάκου, Λαχανιάς και στο μηχανοκίνητο του Ασκληπιείου.

Τα παιδιά να τα φωτογραφίσουν και να κρατήσουν σημειώσεις σχετικά με
τον τρόπο λειτουργίας τους για μεταγενέστερη εργασία στην τάξη.

4) Να εντοπισθούν και άλλα ελαιοτριβεία και να ταξινομηθούν ανάλογα
με το είδος:

- π.χ. Ίστριος, μύλος με τέσσερις μυλόπετρες και σιδερένιο μάγγανο
με ρόδα.

Αντιστοίχισε
τις φωτογραφίες με
τους τόπους

• Απόληωνα

μύλος με μία μολόπετρα, μάγγανο
διπλό με ξύλινες πλάντρες,
σιδερένια αδράχτια με ρόδα,
μαναβέλα και αργάτη

• Ασκληπιείο

σιδερένιος μύλος και πιεστήριο με
υδραυλικό σύστημα και μετάδοση
κίνησης με πετρελαιοκίνητη μηχανή
μέσω ιμάντων και τροχαλιών

• Διμυλιά

μύλος με τέσσερις μολόπετρες,
μάγγανο σιδερένιο με ξύλινη
πλάντρα

• Λαχανιά

μύλος με μία μολόπετρα, σιδερένιο
μάγγανο με αργάτη και βαρούλκο

• Σάλακος

μύλος με τέσσερις μολόπετρες,
σιδερένιο μάγγανο με μαναβέλα και
αργάτη και δεύτερο μάγγανο με ρόδα

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Δραστηριότητες:

Στα ελαιοτριβεία να γίνει περιγραφή της διαδικασίας παραγωγής του ελαιολάδου, με αναφορά στα τρία βασικά στάδια:

«ΤΑΪΖΕΙ ΤΗΝ ΠΕΤΡΑ
ΜΕ ΤΟ ΦΤΥΑΡΙ»

1) Σύνθλιψη του καρπού στον μύλο

Τρόπος λειτουργίας, ονομασία των μερών του μύλου (αλώνι, πέτρα, αξόνι, σύρτης κ.λπ.), εργαλεία, ανθρώπινο δυναμικό και επισήμανση ειδικής ορολογίας, π.χ. τι νομίζεις ότι σημαίνει η φράση «ταΐζει την πέτρα με το φτυάρι» (ρίχνει τις ελιές στον μύλο για να αλεστούν).

Απόλλωνα. Τουβράδισμα του ελαιοπολιτού, 1964 (συλλογή Σάββα Πίσσα).

2) Συμπίεση του ποητού της ελιάς (ζύμη, ψίχα)

Να γίνει περιγραφή της διαδικασίας από το μύλο στο πιεστήριο: γέμισμα των τουβράδων, μεταφορά, στοίβαγμα στο πιεστήριο, θέρμισμα (πέριχυση με θερμό νερό), πρώτο σφίξιμο του πιεστηρίου με τη ρόδα, δεύτερο με τη μαναβέλα ή μανέλα και τρίτο με τον αργάτη ή αργιάτη ή αριάτη.

Απόλλωνα,
Λαογραφικό Μουσείο-Ελαιοτριβείο.
Λεπτομέρεια από τον ελαιόμυλο,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

Απόλλωνα,
Λαογραφικό Μουσείο-Ελαιοτριβείο.
Λεπτομέρεια από το μάγγανο,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

Διαφάνι Καρπάθου.
Το γύρισμα του αργάτη,
φωτ. Erich Hässler, δεκαετία του 1950.

Τα προϊόντα της συμπίεσης, δηλαδή το λάδι που ρέει από τους τουβράδες μαζί με το νερό, συγκεντρώνονται σε λακάνη (Απόλλωνα) ή σε δίχωρη γούρνα ή βούρνα (Ασκήηπιείο), η οποία στα ελαιοτριβεία Λαχανιάς και Σαλάκου είναι υπόσκαφη.

Η μισή

3) Διαχωρισμός του λαδιού από το νερό
Με τη μισή (ειδικό σκεύος) ή με την αυτόματη μεταφορά
του λαδιού μέσω χολέντρας, στον δεύτερο χώρο της δίχωρης
γούρνας, γινόταν ο διαχωρισμός του λαδιού από το νερό.
Σε ποια ιδιότητα του λαδιού βασίζεται αυτός ο τρόπος
διαχωρισμού; Σχολιάστε το σχήμα της «μισής».

Ασκληπιείο, Λαογραφικό
Μουσείο-Ελαιοτριβείο.
Σιδερένιο μάγγανο και
δίχωρη γούρνα για το λάδι,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη 2007.

... και επειδή τίποτα δεν πετιέται

το τελευταίο λάδι που μαζεύεται από τη μαγγανιά και περιέχει πολύ νερό, καθώς και τα νερά από το πλύσιμο των τουβράδων, τοποθετούνται σε ειδικό δοχείο με οπή στο κάτω μέρος ώστε να διαχωριστεί το λάδι από το νερό.

Μπορείτε να εξηγήσετε πώς γίνεται ο διαχωρισμός;

Αποθήκευση του λαδιού στο σπίτι

Μεταφορά του λαδιού με βυτίνες στο σπίτι και αποθήκευση σε πήλινα πιθάρια, τζιάρες, κιούπια μέσα στον παταρό ή αλλιώς αποκρέβατο. Μερικά πιθάρια είχαν πολύ μεγάλο βάθος και δεν έφθανε το χέρι μέχρι κάτω.

Μπορείτε να σκεφθείτε πώς αντλούσαν από το πιθάρι το λάδι, όταν η στάθμη του κατέβαινε πολύ χαμηλά;

Αξιοποίηση στερεών και άηλων υπολοίπων, του πυρήνα και της μούρκας
Μπορούν τα παιδιά να βρουν πληροφορίες για τη διαχείριση των στερεών και άηλων υπολοίπων π.χ. χρήση του πυρήνα για τη λίπανση δέντρων, παρασκευή σαπουνιού, παρασκευή ζωοτροφών, θέρμανση, κατασκευή ειδικών ελαίων (ραφινέλαιο), καλλυντική χρήση.

Αναζητήστε πληροφορίες για τις επιπτώσεις της μούρκας στο περιβάλλον.

Λέξεις που σχετίζονται με τις εργασίες στο ελαιοτριβείο στη Ρόδο:

- Δικαίωμα

αμοιβή σε είδος του μαγγανάρη (ιδιοκτήτη του ελαιοτριβείου)
η οποία ανερχόταν στο 7-10% της παραγωγής.

- Ζιμπιλία

κόφες πλεκτές από βούρλα, που αντικατέστησαν τους τουβράδες
για την τοποθέτηση του ελαιοπολτού στο μάγγανο (πιεστήριο).

- Ζύμη ή ψίχα ή χαμούρι

ο ελαιοπολτός μετά από τη σύνθλιψη του ελαιοκάρπου στον μύλο της ελιάς.

- Θέρμισμα

η περίχυνση με θερμό νερό των τουβράδων με τον πολτό της ελιάς
κατά τη συμπίεσή τους στο μάγγανο.

- Μάγγανο

το πιεστήριο που συμπιέζει τους τουβράδες με το ελαιοπολτό για την
εξαγωγή του λαδιού. Κάθε ελαιοτριβείο είχε συνήθως δύο μάγγανα και
έτσι επικράτησε η λέξη μάγγανα να είναι συνώνυμη του ελαιοτριβείου.

- Πασκί

η στοίβα των τουβράδων στο μάγγανο

- Τουβράδες

τρίχινες χοντρές υφαντές μαντήλες, στις οποίες τοποθετούσαν τη ζύμη
της ελιάς, τις δίπλωναν σε σχήμα φακέλου και τις στοίβαζαν στο μάγγανο.

- Φρυ(γ)μένο λάδι

το λάδι που παράγεται από φρυγμένες ελιές (=ελιές που έφρυγαν
(έψηναν) στους φούρνους για να μη μouxλιάζουν, μέχρι να τις αλέσουν).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

άλλες λέξεις ή φράσεις ...

«πόσα παστιά λάδι έβγαλεις»;

«ταΐζει την πέτρα με το φτυάρι»

«κουκκίζει το μύλο»

Απόλλωνα, Λαογραφικό Μουσείο-Ελαιотριβείο.
Τουβράς τρίκινος,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

Ασκληπιείο, Λαογραφικό Μουσείο-Ελαιотριβείο.
Ζιττάρια και τελάρο για τη στοίχισή τους στο μάγγανο,
φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2007.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ . . . ΑΘΗΝΩΝ

- 1) Να εντοπισθούν ελαιотριβεία σύγχρονα, παλαιά, ερειπωμένα καθώς και εγκαταλελειμμένα μέλη παλαιών ελαιотριβείων σε διάφορα χωριά της Ρόδου και να σημειωθεί η θέση τους στον χάρτη της τάξης με ξεχωριστά σημάδια για το καθένα.
- 2) Να εντοπισθούν οι μυλόπετρες, που χρησιμοποιούνται ως διακοσμητικά στοιχεία σε δρόμους, πλατείες κ.λπ.

Λάρδος, Μυλόπετρα διακοσμητική,
φωτ. Λ. Καραπιδάκη, 2008.

Ασκληπιείο, Μυλόπετρες διακοσμητικές,
φωτ. Λ. Καραπιδάκη, 2008.

Η ελαιοπαραγωγή στη σύγχρονη Ρόδο

Τα παιδιά να πληροφορηθούν για τις μεθόδους καλλιέργειας της ελιάς και της παραγωγής του λαδιού στα σύγχρονα ελαιοτριβεία, για τη διαχείριση των αποβλήτων του ελαιοτριβείου, για τη συσκευασία και τη διακίνηση του λαδιού στο εμπόριο και να συντάξουν σχετικό κείμενο.

- Ανάλογη εργασία έχει ήδη πραγματοποιηθεί στη Ρόδο από την περιβαλλοντική ομάδα του Γυμνασίου Παραδεισίου κατά τη συμμετοχή της στο σχολικό πρόγραμμα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, με θέμα «ελιά», υπό την εποπτεία του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Μεταξύ άλλων, η ομάδα πραγματοποίησε επισκέψεις σε ελαιώνες, ελαιοτριβεία, τυποποιτήρια ελαιολάδου και καταστήματα πώλησης προϊόντων της ελιάς, πήρε συνεντεύξεις από γεωργούς γεωπόνους και διατροφολόγους και συγκέντρωσε άφθονο υλικό που αφορά στις σύγχρονες μεθόδους καλλιέργειας, μεταποίησης του ελαιοκάρπου και προώθησης του λαδιού.

Σορωνή. Σύγχρονο ελαιοτριβείο, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

Σορωνή. Σύγχρονο ελαιοτριβείο, φωτ. Μ. Ανδρουλάκη, 2008.

Να γίνει επίσκεψη σε σύγχρονο ελαιοτριβείο.

Τα παιδιά να μάθουν για τη λειτουργία των μηχανημάτων στις φωτογραφίες και να γράψουν μόνα τους τις λέξεις. Μπορούν να τραβήξουν δικές τους φωτογραφίες και να περιγράψουν τη λειτουργία ενός σύγχρονου ελαιοτριβείου.

Βιβλιογραφία

Κατάλογοι έκθεσης

Aliments Sagrats/Alimentos Sagrados, Sacred foods, Catalogue of exhibition, Institut de cultura, Museu d'història de la Ciutat, Barcelona 2001.

Καραπιδάκη Λουίζα (επιμ.), *Hellas-Elaia*, κατάλογος έκθεσης στην «Ελλάδα τιμώμενη χώρα» στην Έκθεση βιβλίου της Φρανκφούρτης, Αθήνα 2001.

Καραπιδάκη Λουίζα, Κρητικού Ίρις, Νέση-Γιαζιτζόγλου Φλάβια (επιμ.), *Ιστορώντας την ελιά...*, κατάλογος έκθεσης, Πρέβεζα 2002.

Κατσιλιέρη Μαρινέλα (επιμ.), *Η ελιά η παμπάλαιη, η παρθένα, η ορφανή*. Κατάλογος έκθεσης φωτογραφίας στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Βρυξέλες 2000.

Μενζαφού Όλγα (επιμ.), *Ο πολιτισμός της ελιάς*, ΥΠΠΟ, για το έτος ελιάς 2006. 3^η Διεθνής έκθεση βιβλίου Θεσσαλονίκης, Αθήνα 2006.

Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, Καραπιδάκη Λουίζα, Κρητικού Ίρις, Νέση-Γιαζιτζόγλου Φλάβια (επιμ.), *Ελαίας εγκώμιον*, οδηγός έκθεσης του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2004.

Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, Καραπιδάκη Λουίζα (επιμ.), *Ελαίας εγκώμιον*, κατάλογος έκθεσης του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Νέα Υόρκη 2006 (2^η έκδοση Ολυμπία 2007).

Ψαρράκη-Μπελεσιώτη Νίκη (επιμ.), *Παραδοσιακές καλλιέργειες*. Κατάλογος έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη-Φωτογραφικό Αρχείο, Αθήνα 1978, σ. 51-65.

Περιοδικά

Ελιά και Ελαιόλαδο, Διμηνιαίο Περιοδικό, Αθήνα.

«*Η Ελιά*», μηνιαία Επιθεώρησης προαγωγής της Ελληνικής Ελαιοπαραγωγής (συνεταιριστική, οικονομική, τεχνική και επαγγελματική), Αθήνα.

Λαλουσάκι, Εκπαιδευτικό περιοδικό του Μουσείου Ελληνικής Παιδικής Τέχνης.

«Ο πολιτισμός της ελιάς», Ειδική έκδοση του περιοδικού *Metro*, Αθήνα 2003.

Λευκώματα - Συλλογικοί τόμοι

Ελιά και λάδι. Δ΄ Τριήμερο Εργασίας, Καλαμάτα, 7-9 Μαΐου 1993, έκδοση ΕΤΒΑ- Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα, Αθήνα 1996.

Η ελιά στην Ελλάδα, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Απολιθωμένου Δάσους Λέσβου, κείμενο Θεοδωρίδης Πάνος, φωτογραφία Ταλιάνης Δημήτρης, Αθήνα x.x.

Ελαιόλαδο, σφραγίζει την ιστορία της διατροφής μας, έκδοση του Τμήματος Διατροφικών θεμάτων της ΕΛΑΪΣ, Αθήνα x.x., σ. 1-62.

Ελαιόλαδο: χάρισμα φύσης, κέρασμα ζωής, Τρίπτυχο έντυπο της Εθνικής Διεπαγγελματικής Οργάνωσης Ελαιολάδου και Ελιάς (ΕΔΟΕΕ).

Σημαντηράκης Β. – Λυκούδη Μ. (επιμ.), *Ελαία η καλλιστέφανος*, Αθήνα.

Ωδή στην ελιά, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2004 (Β΄ έκδοση 2006).

Στάθης-Σχωρέλ Ανδριέττα (επιμ.), *Η ελιά, η τρελλή, η ιερή. Η εικόνα της στην Ελληνική ποίηση*, Αθήνα, 1997.

Βιβλία και άρθρα

Βαλαβάνης Πάνος, «Το λάδι και οι αρχαίοι Έλληνες», *Ωδή στην ελιά*, Αθήνα 2006, σ. 62-73

Δαπόντες Ι. Μανόλης, *Η ελιά και τα λιοτρίβια στα Κύθηρα (Ταφιγώτες πρωτοπόροι)*, Κύθηρα 2008, σ. 1-127.

Ήμελλος Δ. Στεφ., - Πολυμέρου Καμηλάκη Αικ., *Παραδοσιακός Υλικός βίος του ελληνικού λαού, (ερωτηματολόγιο)*, Αθήνα 1983.

Καμηλάκης Παναγιώτης, Καραπιδάκη Λουίζα (επιμ.), *Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα έως σήμερα. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 19, Αθήνα 2003.

Καμηλάκης Παναγιώτης, Καραπιδάκη Λουίζα (επιμ.), *Η ελιά και το λάδι στον χώρο και τον χρόνο, Πρακτικά Συμποσίου*, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 20, Αθήνα 2003.

Καμηλάκης Παναγιώτης (επιμ.), *Ελαιοσοδεία. Μελέτες για τον πολιτισμό της ελιάς*, Παράρτημα της Επετηρίδας του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 29-30 (1999-2003), Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας αρ. 21, Αθήνα 2004.

Καραπιδάκη Λουίζα – Υφαντής Παναγιώτης, «Η ελιά και το λάδι στη λαϊκή θρησκευτικότητα: Λαογραφική προσέγγιση», *Ωδή στην ελιά*, Αθήνα 2006, σ. 190-198

Κωστάκης Θ., «Η ελιά και το λάδι στην Τσακωνιά», *Λαογραφία* 21 (1963-1964), σ. 370-380.

Λαμπράκη Μυρσίνη, *Λάδι - γεύσεις και πολιτισμός 5000 χρόνων*, Αθήνα 2002.

Λουκάτος Δημήτριος, «Λαϊκή ελαιοκομία και ελαιουργία στο Αδραμύτι», *Μικρασιατικά Χρονικά* (1957), σ. 104-105.

Μπενέκη Ελένη (επιμ.), «Ο δε τόπος ... ελαιοφόρος», *Η παρουσία της ελιάς στην Πελοπόννησο*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2007.

Μπουλώτης Χρήστος, «Υλικό για μικρές ιστορίες του λαδιού από τη Γραμμική Β γραφή», *Ωδή στην ελιά*, Αθήνα 2006, σ. 50-53.

Παπαχριστοδούλου Χρ. Ι., *Τοπωνυμικό της Ρόδου*, Ρόδος 1951.

Παπαχριστοδούλου, Χρ. Ι. *Λεξικογραφικά και Λαογραφικά Ρόδου*, Λαογραφία, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Παράρτημα αρ. 7, Αθήνα 1969.

Πλάτων Νικόλαος, Ζάκρος, *Το νέον μινωικόν ανάκτορον*, Αθήνα 1974.

Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, «Ο Πολιτισμός της ελιάς», *Ωδή στην ελιά*, Αθήνα 2006, σ. 156-175.

Σταύρου Τατιάνα, *Η ελιά, Η βιογραφία ενός δέντρου. Μια ασυνήθιστη μυθιστορία*, Αθήνα 2001.

Φάκλαρης Παναγιώτης, «Ελαία ελληνική», *Ωδή στην ελιά*, Αθήνα 2006, σ. 74-83

Χατζησάββας Σοφοκλής, *Η ελιά και το λάδι στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Πειραιώς, Αθήνα 2008.

Ψιλάκης Νίκος και Μαρία - Καστανάς Ηλίας, *Ο πολιτισμός της ελιάς. Το ελαιόλαδο, ιστορία, λαογραφία, μυθολογία, υγεία, διατροφή*, Ηράκλειο 1999.

Eslava Galan Juan, *Las rutas del Olivo, masaru en el Olivar*, Villatorres 2000.

Lacoste - Simone Chamoux Sophie, *Secrets et vertus de l'huile d'Olive*, Paris 2000.

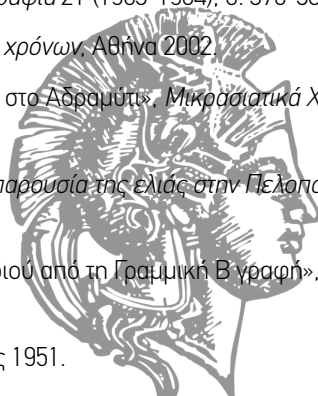
Tarek Amamou (επιμ.), *L'Olivier, Histoires d'une plante en Méditerranée*, Tunisie 1995.

Tondeur Freddy, *La fête des Olives*, éditions du mot Passant, Paris 1998.

Sordinas Au., *Old olive oil mills and presses on the island of Corfu*, Greece, Memphis State University Anthropological Research Center. Occasional Papers, no 5, 1971.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Μουσειοσκευές

«Η ελιά και το ελαιόλαδο», Μουσείο Ελληνικού Παιδικού Μουσείου, (για παιδιά 9-12 ετών).
Σταμάτη Ελένη-Φαίη (επιμ.), «Η ελιά και το λάδι», Δημοτικό Τοπικό Μουσείο Μηλεών Πηλίου.

Εκπαιδευτικά προγράμματα

«Αναζητώντας το υγρό χρυσάφι», του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, για μαθητές Α΄ έως Στ΄ δημοτικού.

«Η ευλογημένη ελιά», εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Ιστορικό Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου, στην Αίθουσα Αγροτικής Ζωής του Μουσείου (χωρίς έντυπο).

«Η μια ελιά κι η άλλη βγάνουμε το λάδι, η συγκομιδή της ελιάς και η παραγωγή του λαδιού», εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 2006.

«Κι από το λαδοπίθαρο καμιά σταλιά λαδάκι», εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Μουσείου Νεώτερης Κεραμικής- Ίδρυμα οικ. Γ. Ψαρόπουλου, για παιδιά 7-12 ετών.

«Είμαι η ελιά η τιμημένη», εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην ελιά του Πεισίστρατου στο Δήμο Αγίων Αναργύρων.

«Οι ελιές, στα περβόλια, στις πλαγιές», εκπαιδευτικό πρόγραμμα σε μαθητές Γ΄ τάξης του 2^{ου} Δ.Σ. Ρεθύμνου (1998-’99) και Α΄ τάξης (2000-’01).

«Οι θυγατέρες του ήλιου», εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Μουσείου Νεώτερης Κεραμικής - Ίδρυμα οικ. Γ. Ψαρόπουλου, Πρόγραμμα Μελέτα, Εκπαίδευση και Πολιτισμός, Αθήνα 1997, (επανεκδόση Αθήνα 2006).

«Το αλφαβητάρι της ελιάς», εκπαιδευτικό πρόγραμμα, Δημοτικό Μουσείο Καβάλας-Δήμος Καβάλας, Καβάλα 2006.

Εκπαιδευτικά έντυπα με θέμα την ελιά, το λάδι, τα ελαιотριβεία

Δεσύπη Ευαγγελία, *Γνωρίζω την ελιά, Διαθεματικές Δραστηριότητες, Σχέδια εργασίας*, Ευέλικτη ζώνη. Για μαθητές Νηπιαγωγείου και Α΄ Δημοτικού, Αθήνα 2007.

Καρβουνάκη Μ., «Ένα λιτρουβιό στην Ιθάκη, Το λιτρουβιό του χωριού μου», εκπαιδευτικό πρόγραμμα για παιδιά πρώτης σχολικής ηλικίας, Μουσείο Μπενάκη-ΥΠΕΠΘ, ΥΠΠΟ (Πρόγραμμα Μελέτα), Αθήνα 1996. (Εκπαιδευτικό υλικό προετοιμασίας και μια ιστορία για παιδιά).

Καραπιδάκη Λουίζα, Γρυπάρη Μαρία (επιμ.), «Διαδρομές στον χρόνο, μια πορεία μάθησης στην αρχιτεκτονική παράδοση και πολιτιστική κληρονομιά», Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για ελαιотριβεία στην Ελλάδα, την Ισπανία, την Γαλλία. Ευρωπαϊκό πρόγραμμα Culture 2000, σε συνεργασία με το Ινστιτούτο των ελληνικών μύλων, ΥΠΠΟ-1^η Εφορεία Νεωτέρων μνημείων (Ελλάδα), Αρχαιολογική Εταιρεία Nyons – Μουσείο Ελιάς, Προβηγκία (Γαλλία), Ακαδημία Βασκικών σπουδών Eusko ikaskuntza (Ισπανία), Αθήνα 2003.

«Σχεδιασμός και παραγωγή παιδαγωγικού υλικού για την περιβαλλοντική εκπαίδευση», Πρακτικά Πανελλήνιου Συμποσίου Ελληνική Εταιρεία για την προστασία του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς, Αθήνα 2003.

«Μουσείο – Σχολείο», 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο, Καβάλα 20-22 Σεπτεμβρίου 2002, ΥΠΕΠΘ, ICOM-Ελληνικό τμήμα.

«Βρώματα και μαγειρείες. Αναζητώντας τις βυζαντινές γεύσεις», εκπαιδευτικό πρόγραμμα Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, Αθήνα 2005. (Κεφάλαιο «Η ελιά και το λάδι»).

Μουσειοπαιδαγωγικά

Garibaldi Patrizia, «The concept and work of the Museum», in Museo dell’Olivo, Imperia 1993, σ. 18-19.

Ελαιορροή, κεραμικό,
Katharina Bolesch, 2003.

Εκπαιδευτικοί φάκελοι

Η ιστορία της γέρινης ελιάς και οι περιπέτειες του λαδιού... Μουσείο της Ελιάς και του Ελληνικού Λαδιού (Σπάρτη). Εκπαιδευτικός φάκελος οργανωμένος σε τρεις ηλιακές ομάδες με έντυπο για τον εκπαιδευτικό, κάρτες δραστηριοτήτων, παιχνίδια, CD και βιβλία:

Της ελιάς το δάκρυ (λαϊκό παραμύθι από τη Σάμο).

Γ. Α. Πίκουλας, *Δρόμοι του λαδιού στην Ανατολική και Νότια Πελοπόννησο κατά την αρχαιότητα*, Αθήνα 2006.

Η μηχανή του κοινού... Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου (Αγ.Παρασκευή). Εκπαιδευτικός φάκελος οργανωμένος σε τρεις ηλιακές ομάδες. Περιέχει μια μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση της Νίκης Νικονάνου, και τα βιβλία:

Οδηγός του Μουσείου Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου, Αθήνα 2008 (επεξεργασία κειμένων από την Αλεξάνδρα Μπούνια).

Ευρυδίκη Σιφναίου, *Βιομηχανία και κοινοτισμός. «Η Μηχανή του Κοινού» στην Αγία Παρασκευή Λέσβου*, Αθήνα 2007,

Αντώνης Πλυτάς, *Πυρηνελαιουργία, ραφιναρία, σαπωνοποιία*, Αθήνα 2007,

Αντώνης Πλυτάς, *Η ένταξη της ατμοκίνησης και της ντιζελοκίνησης στο χώρο της βιομηχανικής ελαιουργίας*, Αθήνα 2007,

Αντώνης Πλυτάς, *Βιομηχανική ελαιουργία*, Αθήνα 2007.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ